

XVI.

TATHATA-PARIVARTO NĀMA SODĀSAH.

atha khalv āyuṣmān Subhūtir Bhagavantam etad avocat |
sarva-dharmānupalambho batāyam Bhagavan dharmo deśyate |
nāyam Bhagavan dharmah kvacit pratihanyate | 5

apratighāta-svabhāvam nirdiśann āha : *atha khalv āyuṣmān ity-ādi. nāyam it trividha-sarvajñat'ākāra-supariṣṭhābhisa-mayatvena sarvatra rūp'ādau jñāna-dharmasyā-pratighātitvād ayam deśanā-dharmo na kvacit pratihanyate.*

apratihata-lakṣaṇo batāyam Bhagavan dharma ākāśa-samata�ā sarva-padānupalabdhitaḥ | apratima-lakṣaṇo vatāyam Bhagavan dharmo 'dvitīyatvāt | apratilakṣaṇo vatāyam Bhagavan dharmah niṣpratyarthikatvāt | apado vatāyam Bhagavan dharmo 'nabhinirvṛttatvāt⁽¹⁾ | anutpādo vatāyam Bhagavan dharmah sarvōpapaty-anupapattitvāt | apatho vatāyam Bhagavan dharmah sarva-pathānupalabdhitvāt || 15

apada-svabhāvam vaktum āha : *apratihatēty-ādi. sarva-padānupalabdhita* iti jñāna-jñeya-samatayā sarva-pratiṣṭhā'nupalambhārthenāpratihata-lakṣaṇo 'nabhibhūtaḥ. *advitīyatvād* ity ekākitvāt. *apratima-lakṣaṇo* 'sādr̥ṣya¹-lakṣaṇah. *niṣpratyarthikatvād* iti sarva-pratipakṣa-samatikrāntatvāt. *apratilakṣaṇo* 'pratipakṣa-lakṣaṇah. *anabhinirvṛttatvād* iti ajātatvāt. *apado* 'pratiṣṭhā-svabhāvah. *sarvōpapaty-anupapattitvād* iti dev'ādi-sarva-gatiṣv avidyamāna-rūpatvād *anutpādaḥ*. *sarva-pathānupalabdhitvād* iti sarva-mārgatvenānupalambhāt. *apatho* 'mārgaḥ. apada ity asya prayoga-darśana-bhāvanā-viśeṣāśaikṣa-mārgesu viśeṣa-ñārtham *apratihata-lakṣaṇa* ity-ādi-pañca-padopādānam. 20

(1) *anabhinirvṛttatvād* iti kha° ca° |

1. 'sādr̥ṣa C.

atha khalu Šakro devānām indro Brahmā Sahā-patis te
ca kāmāvacarā rūpāvacarāś ca deva-putrā, Bhagavantam etad
avocan | anujāto vatāyam Bhagavan Bhagavataḥ śrāvaka ārya-
Subhūtiḥ sthavirah ||

5 [Tib. 225^a] agati-svabhāvam kathayann āha: anujāto vatāyam ity-ādi.
Bhagavataḥ sambandhī śrāvako 'yam anu paścāj jātas tathāgata ivēty
anujātah.

10 tat kasya hetoh | tathā hi Bhagavan yam-yam evāyam
ārya Subhūtiḥ sthaviro dharmam̄ deśayati tam-tam eva dha-
rmam̄ sūnyatām̄ ārabhya deśayati ||

kathām̄ śrāvako 'pi tathāgata ivānujāta iti tat kasya hetor ity āśaṅky'
āha: tathā hi Bhagavann ity-ādi. ya(P.170^b)smāt sarvam eva dharmam ana-
dhigatārtha-viśayam api samyak sūnyatayā deśayati tasmāt tathāgata ivānujāta
ity arthah.

15 atha khalv āyuṣmān Subhūtiḥ Šakram devānām indram
Brahmānam̄ ca Sahā-patim tāmś ca kāmāvacarān rūpāvacarāmś
ca deva-putrān āmantrayate sma | yad deva-putrā evam vada-
tha anujāto 'yam⁽¹⁾ Subhūtiḥ sthaviras tathāgatasyēti | (307)
ajātatvāt Subhūtiḥ sthavirō 'nujātas tathāgatasya | anujātas
20 tathatām̄ Subhūtiḥ sthaviras tathāgatasya |

vastu-dharmatvenānujātārthām vighaṭayan āha: yad devaputrā ity-ādi.
ajātatvād iti tattvenānutpannatvād. ajātas¹ tathāgatasya śrāvakah Subhūti
tasyāiva tathatām anuyātah² prāptas³ tādātmyenānugatah.⁴ tathā⁵-bhāvas ta-
thatēty ata⁶ eva nirdeśād ⁷asya hrasvatvam⁷ ity ācārya-Vasubandhuḥ.

25 yathā tathāgata-tathatā 'nāgatāgatā evam hi Subhūti-

(1) anujāto vatāyami kha° ca° |

1. °tvāt. anujāt° PC. 2. anujāt° C, rjes-su soñ-bar gyur. 3. om. Tib. 4. Tib.
inserts here de-bṣin-ñid ces bya-ba=tathatēti. 5. de-bṣin-gṣegs-pa=tathāgata.
6. om. Tib. 7 ... 7. de-bṣin-ñid this must a free translation.

tathatā 'nāgatāgataḥ | evam hi Subhūtiḥ sthaviras tathāgata-
tathatām anujātaḥ |

katham ity āha: *yathā tathāgatēty-ādi. evam hi Subhūtiḥ ity-ādi.* ya-
smād anantarōkta-'tathatā-rūpena¹ *tathāgata-tathatām* anuyātas² tato 'jātatvād
anujāta iti pūrveṇa sambandhah karaṇīyah. evam uttaratrāpy avagantavyam. 5

ādita eva Subhūtiḥ sthaviras tathāgata-tathatām anujā-
taḥ ||

abhyāsa-yogena³ tat-tathatā³-prāptau katham avastu⁴-dharmatvenānujātaḥ
syād ity āha: ⁵*ādita evēty-ādi.*⁵ *ādita evēti*⁶ prathamata evē[Tib.225^b]ty-
arthah. 10

tat kasya hetoh | yā hi tathāgata-tathatā sā sarva-dharma-
tathatā yā sarva-dharma-tathatā sā tathāgata-tathatā yā ca ta-
thāgata-tathatā yā ca sarva-dharma-tathatā sāiva Subhūteḥ
sthavirasya tathatā | tām tathatām anujātaḥ Subhūtiḥ sthavirah
ato 'nujātas tathāgatasya sā 'pi ca tathatā 'tathatā tām tathatām
anujātaḥ || evam hi Subhūtiḥ sthaviras tathāgatam anujātaḥ || 15

niryuktikam evēdam iti *tat kasya hetor* ity āśāṅky' āha: *yā hīty-ādi. sā*
*sarva-dharma-tathatēti dravyābhimatānām*⁷ rūp'ādīnām sāmānya-dharmatā 'nut-
pāda iti yāvat. evam tathāgata-sarva-dharma-tathatayoh parasparam abhedenā
tathāgata-tathatāyāḥ. sarva-viṣayatvam āveditam. ataś ca sāiva Subhūter apīty 20
āha: *yā cēty-ādi. ato 'nujāta* iti tathatī-prāpti-yogād *anujātaḥ.* tathatā tarhi
dravya-satī syād ity āha: *sā 'pi cēty-ādi. atathatēti ni(P.171^a)rviṣaya-pra-*
tiṣedhānupapattes tathatā 'pi sāmvṛtī māyōpamēti yāvat. *tathāgatam anujāta*
iti *anu-śabda-yoge karma-vibhaktih.* *tathāgatasyēti* pāthe tat-sambandho viva-
kṣitah. 25

1 ... 1. om. Tīb. 2. anujāt^o C, rjes-su soṇ-ba. 3 ... 3. de-bṣin-gṣegs-pa=tathā-
gata. 4. °thām na v° PCT; dños-poḥi chos-kyis ma-yin-na. 5 ... 5. om. P. 6.
simply iti PCT; daṇ-po-ñid-nas ṣes bya-ba. 7. °bhigat^o C.

tathāgatasya yā sā tathatāyāḥ sthititā tayā sthititayā, Su-
bhūtiḥ sthavirah tathāgatam anujātah ||

tattvato dharmatā-rūpatve katham anujāta ity āha: *tathāgatasyēty-ādi.*
sthititēti samvṛtyā prabandha-dharmatā.

5 yathā tathāgata-tathatā 'vikārā nirvikārā 'vikalpā nirvikalpā
evam hi Subhūti-tathatā 'vikārā nirvikārā 'vikalpā nirvikalpā ||
evam hi Subhūtiḥ sthaviras tayā tathatayā 'vikāro nirvikāro
'vikalpo nirvikalpas tathāgatasyānujātah' ||

yady evam vikār'ādimān¹ Subhūtiḥ sthavirah syād ity āha: *yathā tathā-*
10 *gatēty-ādi.* tatrādhika-nyūna-vikārābhāvād yathākramam avikārā nirvikārā,
sva-para-vikalpa-viyogād avikalpā² nirvikalpā.³

yathā ca tathāgata-tathatā 'vikārā nirvikārā 'vikalpā nirvi-
kalpā na kvacit pratihanyate evam sarva-dharma-tathatā 'vikārā
nirvikārā 'vikalpā nirvikalpā na kvacit pratihanyate ||

15 tathāgata-tathatāvat Subhūti-tathatā kuto [Tib.226^a] 'vikār'ādi-svabhāvēty
āha: *yathā cēty-ādi.*

20 tat kasya hetoh | yā ca tathāgata-tathatā yā ca sarva-
darma-tathatā ekāīvāīṣā tathatā 'dvayā 'dvaidhīkārā 'dvaya-
tathatā nā kvacit tathatā na kutaścit tathatā na kasyacit
tathatā |

etad eva kuta iti *tat kasya hetor* ity āśāṅky' āha: *yā ca tathāgata-tatha-*
tēty-ādi. *ekāīvāīṣēty abhinnā.* yasmād bhedaka-karma-kartr-kriyā'nupalambhād
advayā 'dvaidhīkārā 'dvaya-tathatēty artha-bhedo vācyah. sarvath' ādhāratva-
virahān na kvacit. *hetor abhāvān na kutaścit.* sambandhino 'sattvān na ka-
25 *syacit.*

1. °māna PC; hgyur-ba la sog-s-pa dañ ldan-par hgyur-ro. 2. °ra-vikalpā P.
3. om C.

yataḥ sā na kasyacit tathatā tataḥ sā tathatā 'dvayā 'dvaidhikārā 'dvaya-tathatā || evam hi Subhūtiḥ sthaviro 'nujātas tathāgatasyākṛta-tathatayā ||

sambandhi-bhāv'ādau tu vastutv'āpattes tathatāiva na syād ity āha : yataḥ sēty-ādi. evam hi Subhūtiḥ iti tathāgata-sarva-dharma-tathatayor evam eka-⁵ svabhāvatvena tathāgata-tathatayā¹ samgrhitatvān nirvikalp'ādi-svabhāvā Su-
bhūti-tathatā tasmād akṛta-tathatayā 'nujāta ity arthah. tathatā-rūpena sa-
rvesām anujātatve Subhūteḥ ko 'tiṣaya iti cet. satyam. (P.171^b) kiṁ tu yad
eva vivād'āspadī-bhūtam tad eva nirdisyate. anyathā 'śrotr-samskārakam² vā-
kyam kurvāṇah katham nōnmattaḥ syāt. ¹⁰

yā cākṛta-tathatā na sā kadācin na tathatā | yataś ca (308)
sā na kadācin na tathatā tataḥ sā tathatā 'dvayā 'dvaidhikārā
'dvaya-tathatā || evam hi Subhūtiḥ sthaviro 'nujātas tathā-
gatam ||

etad eva spaṣṭayann āha : yā cākṛta-tathatēty-ādi. na sā kadācin na ta-¹⁵
thatēti sarvadāiva-tathatēty arthah.

yathā tathāgata-tathatā sarvatra sarva-dharmesv avikalpā
nirvikalpā evam Subhūti-tathatā sarvatra sarva-dharmesv avi-
kalpā nirvikalpā | evam eva ca tathāgata-tathatayā 'bhinirmitaḥ
Subhūtiś cēti dvayam apy aluptam etad abhinnam bhedakā-²⁰
nupalabdhitah || evam hi Subhūtiḥ sthaviras tathāgatam
anujātah ||

[Tib. 226^b] upasamharann āha : yathā tathāgata-tathatā sarvatrēty-ādi. sa-
rvatrēti sarvasmin kāle. abhinirmita iti prabhāvito niśpāditah. aluptam iti
luptam apratītam adr̄ṣṭam, na luptam aluptam dr̄ṣṭam pratītam iti yāvat. bheda-²⁵
kānupalabdhita iti pramāṇopapannaikā-svabhāvatvena tathatayā bhedaka-
pramāṇānupalambhena dvayam apy anantarōktam abhinnam ity etad aluptam.

1. °yā yā P. 2. °ram P.

yathā tathāgata-tathatā nānyatra sarva-dharma-tathatāyāḥ
 evam hi Subhūti-tathatā nānyatra sarva-dharma-tathatāyāḥ |
 yā nānyatra sarva-dharma-tathatāyāḥ na sā kasyacin na tathatā
 sāiva sā tathatā sarva-dharma-tathatā | tām tathatām Subhūtiḥ
 5 sthaviro 'nanyatathatā 'nugamenōpagataḥ|

sarva-dharma-tathatātmikā tathāgata-tathatā, Subhūti-tathatā punar na
 tathāvidhā. tat katham tathatayā 'dvayam abhinnam syād ity āha: *yathā
 tathāgata-tathatēty-ādi. nānyatrēti nipāta-vacanam prathamārthe vartate.* tad
 uktam: syāt yathā sarva-dharma-tathatāyā nānyā tathāgata-tathatā. kim tarhi.
 10 tad-ātmikā. evam Subhūti-tathatā 'pīti. na sā kasyacin na tathatēti sarvasya
 sā tathatēty arthatā. tad ev' āha sāiva sēty-ādinā. yāva sā tathatā Subhūteḥ
 sāiva sarva-dharma-tathatēti yojyam. *ananya-tathatā'nugamenēti ātma-svabhāva-*
tathatā'nukareṇa tām tathatām sarva-dharmānuvartinīm upagataḥ.

na cātra kaścin na kvacīd anugatim upagataḥ || evam hi
 15 (Subhūtiḥ sthaviras) tathāgatam anujataḥ ||

tathatā-svabhāvatve katham anugama iti cet. ā(P.172^a)ha: *na cātrēty-ādi.*
saṁvrtyāivam vyapadeśah kṛtah paramārthatas tu nāivātra māyōpamatve kaścid
bhāvah kvacīd anu[Tib.227^a]gatim sadṛśatām¹ prāptah.

yathā tathāgata-tathatā nātītā nāgatā na pratyutpannā
 20 evam sarva-dharma-tathatā nātītā nānāgatā na pratyutpannā ||
 evam hi Subhūtiḥ sthaviras tām tathatām anujatas tathāgatam
 anujāta ity ucyate ||

traiyadhvika-sarva-dharmāṇam tathatā taikālikī, tathāgata-tathatā tu pra-
 kṛti-prabhāsvaratvenōtpāda-virahān na tathāvidhā. tat katham anayor ekatvam
 25 iti cet. āha: *yathā tathāgata-tathatēty-ādi. tatrōtpāda-pūrvaka-vināśābhāvān*
nātītā. bhavisyad-utpāda-viyogān nānāgatā. labdha-sattākatvānupapatter na
pratyutpannā. evam sarva-dharma-tathatēti māyōpamatva²-prasādhaka-pramāṇa-

1. °śam P, mtshuṇs-pa. 2. °tve C.

sya sarvatra tulyatvād iti bhāvah.

tathāgata-tathatayā 'pi hy anugatas tathatām tathāgata-
tathatayā 'tīta-tathatām anugataḥ | atīta-tathatayā tathāgata-
tathatām anugataḥ | tathāgata-tathatayā 'nāgata-tathatām anu-
gataḥ | anāgata-tathatayā tathāgata-tathatām anugataḥ | tathā-
gata-tathatayā pratyutpanna-tathatām anugataḥ | pratyutpanna-
tathatayā tathāgata-tathatām anugataḥ | tathāgata-tathatayā
'tītānāgata-pratyutpanna-tathatām anugataḥ | atītānāgata-pra-
tyutpanna-tathatayā tathāgata-tathatām anugataḥ |

bhavatu vā sāmvṛta-bhāvopādhi-bhedenā tat-tathatāyās traikāliko vyapa= 10
deśaḥ. tathā 'pi tathāgata-sarva-dharma-tathatayor abheda evēty āha: *tathā-*
gata-tathatayā 'pīty-ādi. na kevalam ātma-tathatayā¹. kim tarhi. *tathāgata-*
tathatayā 'pi. yasmāt *tathatām* anuprāptāḥ san Subhūtis tayaīva *tathāgata-*
tathatayā 'tītādī-tathatām anugataḥ. atītādī-tathatayā tathāgata-tathatām anu-
gato bhavati tasmān² nāsti vimukter³ nānā-karaṇam iti bhāvah. atītādī-pra= 15
tyeka-samudāya-bhedenā ca hāraka-catuṣṭayam avagantavyam.

iti hi Subhūti-tathatā cātītānāgata-pratyutpanna-tathatā ca
tathāgata-tathatā cādvayam etad advaidhīkāram evam sarva-
dharma-tathatā ca Subhūti-tathatā cādvayam etad advaidhīkā-
ram |

upasamharann āha: *iti hi Subhūti-tathatēty-ādi.*

yāīva ca Bhagavato bodhisattva-bhūtasya (309) tathatā
sāīva Bhagavato 'nuttarām samyaksambodhim abhisambu-
ddhasya tathatā | iyam sā tathatā yayā tathatayā Bodhisattvo
mahāsattvo 'nuttarām samyaksambodhim abhisambuddhah saṃs 25
Tathāgata iti nāmadheyam labhate |

1. 'pi P. 2. om. C. 3. °kti C.

bodhisattva-tathāgatāvasthaylor eva tāvad bhinna-rūpatvāt tathatāyāḥ kutah
sarva-dharmābhinna-svabhā(P.172^b)vatvam iti kasyacid āśāṅkāyām āha : yāvā
cēty-ādi. [Tib.227^b] iyam sā tathatēti sarvadālka-svabhāvatvād yuktēyam sā
tathatā yayā sarva-prakār'āgantuka-malāpagamenābhisaṁbodhāt.

5 ya ekānēka-svabhāvā na bhavanti na teśām paramārthataḥ¹ svabhāvo 'sti.
yathā māyādi-rūpasya na. bhavanti cāikānēka-svabhāvāḥ sva-parōditā bhāvā² iti
vyāpakānupalabdhya māyōpamas tathāgata ity arthaḥ. ³nāsiddho 'yam hetuḥ³
yasmāt preksāvatām pravr̄tteḥ prayojanavattayā vyāptatvāt paramārtha⁴-yoga⁵-
padārtha-viṣayo vicāryaḥ⁶. anyathā 'rthakriyā'rthinām pumsām asad-artha-
10 padārtha-vicāraih kim prayojanam ity arthakriyā-kārī bhāvo 'bhyupagantavyaḥ.
sa cānyonya-vyavaccheda-rūpatvāj jñeyā-rūpo vā⁷ bhavej⁸ jñāna-rūpo vēti vika-
lpah.

tatra yady ādyah pakṣas tadā paraspara-samyukta-svabhāvo vā bhavet, ba-
hubhir vā⁹ samāna-jātīyaiḥ paramāṇubhiḥ paraspara-sāmarthya-vidhṛtair asa-
15 māśliṣṭa-svarūpaiḥ sāntaraiḥ parivṛtaḥ¹⁰, yad-vā nirantarair iti pakṣa-trayam.

tatra prathame pakṣe yady ekena sahālka-deśena samyogo 'parasya tadā
sāvayavatva-prasaṅgād ekatva¹¹-hānir aparāpara-svabhāvair aṇv-antara-samā-
śleśāt. sarv'ātmā samyoga-pakṣe 'pi yadā¹² pūrvo 'nur aparenāṇunā saha
sarov'ātmā samyujyate tadā 'paro 'pi pūrvvenēty [Tib.228^a] atah samyoga-
20 syōbhaya-padārthādhīnatvena paraspara-svabhāvānupravesān na kasyacid aṇor
eka-svabhāvatā. tathā hi pūrvo 'nur aparenā sarv'ātmā samyujyata iti sva-
svabhāvam parityajya sarvathā 'para-rūp'āpatte(P.173^a)s¹³ tasya ca¹⁴ samyujyamā-
nasya asattvam. tathā 'paro 'pi pūrvvenā samyujyata iti sva-svabhāvam vihāya
sarvathā pūrva-rūpa-bhavanāt¹⁵ tasya samyog'āśrayasyāsattvam. tataś cāikasyā-
25 kadā¹⁶-paraspara-parihāra¹⁷-sthita-lakṣaṇa-vidhi-pratiṣedhāyogaḥ katham eka-sva-
bhāvatā.

dvitīye 'pi parivāraka¹⁸-pakṣe yadi nāma samāna-jātīyaiḥ samsparśo nēṣṭas

1. °thaḥ P, don dam-paḥi raṇ-bṣin-du. 2. °vā P. 3...3. nāsti siddho hetuḥ
PC, nāsiddho hetur T; gtan-tshig ḥdi ma-grub-pa yaṇ ma-yin-te. 4. arthakriyā PCT;
don dam-par. 5. °gye P. 6. °raḥ PCT; rnam-par dpyad-byaho. 7. om P. 8.
°ve C, bhāve P, ḥgyur. 9. bhā P. 10. °vṛtt° PC. 11. eka C. 12. °dā ca P.
13. °ttis C. 14. om. P. 15. °pa-svabhāvatāt C. 16. cāikadā C. 17. vih° C.
18. °ya-par° C.

tathā 'pi chidrasy¹ āloka-tamo-rūpatvād vijātīyair āloka-tamah-paramāṇubhir abhīṣṭa eva. na hy ālokenāsamākrāntasya tamo-rahitātā tamasā vā 'nāspadikṛtasy' āloka-rahitatvam yuktimat taylor anyonya-virahita-deśādi-mātra-pratibaddhōdayatvāt. tathā cānantarōpavarṇita-doṣaḥ samupanipatati.

atha vijātīyair api samsparśo nānumanyate. tadā yo 'sau madhya-vartī 5 paramāṇur yenālkena² svabhāvenālka-paramāṇv-abhimukhāvasthitas tenāvānya-paramāṇv-abhimukho, yad-vā 'nyenēti vikalpa-dvayam.

tatra yady ādyah pakṣas tadā yad eka-rūpa-paramāṇv-abhimukha-svabhāvam tad eka-deśam. tad-yathā tasyāiva paramāṇoh pūrva-dig-avasthita-paramāṇuh. eka-paramāṇv-abhimukha-svabhāvās ca sarve parivārakāḥ paramāṇava 10 iti svabhāva-hetuh. tenāiva svabhāvenēty abhyupagamān³ nāsiddhatā. [Tib. 228^b] sa-pakṣe bhāvān na viruddhatā. bhinna-deśāvasthāne tu nābhimataīkā⁴-paramāṇv⁵-abhimukha-svabhāvā bhavyeyus tasya paramāṇor aparāpara-svabhāvābhāvāt. asatā ca svabhāven' abhimukhyāyogād iti na cānaikāntikatā hetoh. ta- (P.173^b)taś ca parivāryāvasthānābhāvena parivārakāṇām aṇūnām eka-deśatā- 15 prasaṅgāt tattvataḥ pracayābhāve tat-sādhyārtha-kriyā-vaikalyād eva tasya paramāṇor nālka-svabhāvābhāvāt yuktah.

dvitīye tu pakṣe 'parāpara-svabhāvair aparāpara-paramāṇv-abhimukha-yogāt sphuṭatara eva sāvayavatā-prasaṅgād ekaīva-viraho 'ṇūnām svabhāva-bheda-lakṣa- natvād vastu-bhedasya. 20

trītyas tu nairantarya-pakṣaḥ samyoga-pakṣam evānupatati tat-paryāyatvāt. na hy antarāla-deśa-virahiṇām paraspara-saṁśleṣa-muktā⁶ 'nyā gatir asti, na ca śabdāntareṇābhidhīyamānah sa evārtho 'nyathā bhavaty atiprasaṅgāt. athāsaṁyukta⁷ eva⁸ paramāṇur bahubhis⁹ tu dik-śabda-vācyaiḥ samīpatara¹⁰-deśāvasthitaiḥ paramāṇubhiḥ parivṛta¹¹ iti cen¹² matam. tad ayuktam. na hy 25 arvāk-para-bhāgator abhāve vacanam idam arthavattāyām vyavatiṣṭhate.

tad-anyāpekṣayā 'nyasya yad rūpam avadhāryate

tad asat tatra tattvena pārāvār'ādi¹³-bhedavat||

iti nyayān na bhūtārthena sāvayavatvam iti cet. na. pārāvārayor¹⁴ api bahir-

1. °thā paricchidr° C. 2. Acc. to Tib. simply yena. 3. °bhāvena bhyuttamag° C. 4. °mit° P. 5. parivārāṇv C. 6. °śāmmuktvā T. 7. °sampray° C. 8. evam C. 9. om. Tib. 10. °pēt° PCT, śin-tu ūne-ba-na. 11. °vṛtta PC. 12. cetan P. 13. pārāpār° C. 14. pārāpāt° T, pārāpār° C.

artha-vādinām vyapekṣā-bhedenāsāṁkaryāt pitā-putrādīvat tāttvikam eva rūpam
ity abhyupagantavyam. yad-apekṣayā hi [Tib. 229^a] tat pāram¹, na jātu tad-ape-
kṣayā tad avāram² iti. anyathā pārāvārayor³ a-pāramārthikatve kathām pārā-
vārābhīdhāna⁴-taṭa-sthitayor⁵ ⁶asāṁkaryeṇāvasthānam. tathā hi pārābhimatād
5 anyatvam eva vivakṣitasyāvārasyāvāratvam⁷ ucyate. tasya (P.174^a) ca kalpitatve
taylor aikya-prasaṅgah. tathā ca na tad-āśritānām asamkīrṇāvasthitih syāt. na
hi kalpanōparacito⁸ bhedo 'rthakriyā'ngam. atha⁹ samvedana-balād viṣaya-sthiter,
ananubhūyamānatvenārthasyātyanta-parokṣatvāt, samanantara-pratyaya-balena
pratiniyatasya kāryasyōdayāt tad-vyatirekeṇa¹⁰ kalpayitum aśakyatvāc ea svataḥ
10 siddha-rūpam evādvayam¹¹ jñānam eka-svabhāvam paramārthato grāhya-grā-
haka-bhāva-rahitam, ahetukatve¹² ¹³nityam sattv'ādi¹³-prasaṅgān, nityatve¹⁴ 'rtha-
kriy'ādy-anupapatteś ca sva-hetu-pratibaddhōdayam udāyānantarāpavargi¹⁵,
kevalam an'ādi-bhava-bhāvi-bhāvābhīniveśa-vāsanā-paripāka-prabhāvād ākārās
tatrat¹⁶ pratibhāsanta iti jñān'ātmako bhāvo Yogsācārair abhyupagamyate.

15 trāpi kim ta¹⁷ ākārās tāttvikā eva, kim vā pratibimbak'ādīvad¹⁸ avicārā-
kārāmyā iti vikalpah.

yady ādyas tadā ¹⁹tāttvikānek'ākārāvyatirekād ākāra-svarūpavād anekā-
tvam²⁰ vijñānasy' āsajyata ity ekatā kutah. atha sakṛd-anubhūyamānatvena
vijñānasyāīkatvam niścitam. tadālka²¹-jñānāvyatirekād [Tib. 229^b] ākārānām
20 ekatvam vijñāna²²-svarūpavād²³ durnivāram. bhavatv evam iti cet. nāīvam.
tathā hi yady eka ākāraś²⁴ calanatv'ādi-viśiṣṭah pratibhāsate tadā pariśiṣṭā apy
ākārāḥ pūrv'ākārāvyatiricyamāna-mūrti-svabhāvatvāt tathāvidhā eva syur iti
vaicitry'ākārānubhavo virudhyate. ato nānātvam aikā(P.174^b)ntikam ev' ākārā-
nām ity ekānekatvayoh²⁵ paraspara-viruddha-dharmādhyāsa²⁶-yogāt pāramā-
25 rthikam ev' ākāra-vijñānayor nānātvam sthitam ity abhyupagatādvaya²⁷-naya-

1. °yā hi tayloran P. 2. apār° PCT; tshu-rol and in the sequel. 3. pārāpār° CT, °vār° P. 4. pārāpār° C. 5. °na-tad-asth° P, °nataḥ sth° C; mñon-par brjod-pahi ḥgram-na gnas-pa-dag. 6. asya kāry° C. 7. vipakṣit° C, °syāpārasyāpāratv° T. 8. °ipitoparicitto C. 9. artha C. ji-ste. 10. °dayād vy° C. 11. °ya PT. 12. °hetutve C. 13...13. rtag-pa la-sogs-pa=nity'ādi. 14. °ṅganit° C. 15. °rāyav° P, °rāv° C; ma-thag-tu hijig-pa yin-te. 16. °tra na C. 17. tu CT. 18. °tibimb'=ādīvad CT. 19. bhāvikān° PT, bhāvikārākākāravy° C; yañ-dag-pahi rnam-pa du-ma. 20. °tva P. 21. °daiva P, gcig. 22. °nam C. 23. °pava P, °pa C; no-bo dañ ḥdra-bar. 24. °kāś C. 25. °ty ekānekaśa citratvānabhyupagama-mārga-yathōkta-
tvayos C. 26. °rmābhāyādhy° P; chose gnas-pa. 27. °tānādv° C.

hāniḥ.

atha sukhādīvan nīlādaya ākārā anubhavātmakā evēty ekasya citratvānbhyupagamān na yathōkta-dūṣaṇa-prasaṅga iti matvā samāna-jātiyāny api vijñānāni bahūni vijātiya-jñānavat sakṛd utpadyanta iti varṇyate tadā 'yam anyo doṣah. tathā hi yat tan madhyābhimatam vijñānam parivṛtānu-prakhyam 5 iṣyate tad yena¹ svabhāvenālkasy' ābhimukhyam pratipadyate kim tenāvānyasyāpy, athānyenēti vikalpah.

tenāvēti pakṣe parivāryāvasthānābhāvenāvaśiṣṭānām na² dig-antarāvasthitir yathā'rthā bhavet. ataś ca pūrvāpar'ādi-dig-bhāgenānutpatter nīlādi-maṇḍala-samniveśa-pratibhāso na syāt. 10

anyenēti tu pakṣe svabhāva-bheda-lakṣaṇatvād vastu-bhedasyēty ekaṭā kuta iti paramāṇu-vicāra-bhāvī doṣah samāpatati.

nanv amūrtatvāj jñānān na deśa-kṛtam paurvāparyam asti. tat katham anuvan madhya-vartitvam jñānānām bhavet. satyam etat. ayam [Tib. 230^a] aparo 'sya doṣo 'stu³ yad deśa-vitāna-pratibhāsinām ākārāṇām satyatvam 15 icchatā⁴ ⁵jñānānām adeśānām api satām bahūnām⁵ tathā-deśa-vitānōtpādaḥ⁶ parikalpyate. anyathā hi yady aneka-vijñānōtpāda-kalpanāyām api tathā-deśa-vitānōtpāda⁷-prati(P.175^a)bhāso mithyā syāt tadā 'neka-vijñānōtpāda-ka-lpanā vyarthālīva⁸ syāt. na ca deśa-vitānāvasthita-nīlādi-pratibhāsam anta-reṇānyan nīlādy anubhūyate yat satyam bhavet. tasya cālikatve kim anyat 20 satyam bhaviyatīti yat-kiṁcid etat.⁹

nanu tathā 'py aṇavo¹⁰ mūrtā vijñānam tv amūrtam¹¹, tat katham sa evātra doṣa iti cet. nāīṣa doṣah. tathā hi tad eva nīlādi¹² nairantaryeṇa bhāsamānam ekena paramāṇu-ātmakam abhyupagamyate, apareṇa samvid-rūpam iti nāma-mātram eva kevalam bhidyate, na tu deśa-nairantaryāvasthāna-lakṣaṇasyārthasya 25 bhedaḥ. na ca nāma-mātra-pravṛtti-dvāra-kṛtam tulya-doṣatāpādanām kriyate, api tu deśa-nairantaryāvasthāna-kṛtam. tac ca nāma-mātra-bhede 'py astīti katham tulya-doṣatā na bhavet. athālīvam api jñāna-jñeyayor vaisādṛśyāj

1. °te tuśena ? P. 2. om. C. 3. om. C. yin-te=’sti ? 4. °to C. 5...5. jñānānām uddeś° PC; yul-na gnas-par gyur-pa ma-yin yaṇ=deśāvasthānābhāvo 'pi ? 6. vitānāvasthānenōtp° PC, vitānāsthānenōtp° T; rgyas-par skye-bar. 7. khyab-par skye-bar(!) 8. °theva C, °nārth° P; don med-pa. 9. eva tat P; ḥdi ni gyi-naḥo. 10. anuovo C. 11. °rtan P, °jñānatvam mūrta C. 12. °din C.

jñeya-gatam dūṣaṇam jñānenānumanyate. tadā¹ 'py ucyate: yugapad aneka-jñānōdaye² ghaṭa-paṭādi-viṣayah pratīyamāno vikalpaḥ krama-bhāvī na syāt. na cāitac chakyate vaktum: nirvikalpaka-jñānāny eva yugapad iti tad-anubhava-niścaya-dvāreṇa vikalpānām utpatteḥ. tataś ca hīmāḥ kalpanāḥ ³svayam 5 asaṁvidita-rūpā⁴ utpadyanta iti sakṛd-anubhava-niścaya-prasaṅgāt krama-bhāvī [Tib. 230^b] vikalpo 'nubhūyamāno na syād iti pratyakṣa-virodhah.

atha matam: ekam eva vijñānam⁴ āgrīhīta⁵-citra-rūpam mecaṅka-maṇi-pratibhāsavād iti. tad asat. ta(P. 175^b)thā hi yac citram⁶ tad ekam⁷ na bhavati yathā nānā-saṁtāna⁸-vartinah pratyayāḥ. citram cēdaṁ vijñānam iti vi-10 ruddhōpalabdhiḥ⁹. citratvenōpalambhān nāsiddho hetuḥ. sa-pakṣe bhāvān na viruddhah.

katham punaś citrāikatvayor virodhoh yena citratvam ektvam apanayed iti cet. ucyate: na hi nānā-svabhāva-vyatirekeṇānyac citra-śabdābhidheyam asti. nānāikatvayoś cānyonya¹⁰-svarūpa-vyavaccheda-nāntarīyakatvāt paraspara-15 parihāra-sthiti¹¹-lakṣaṇo virodhā iti siddho virodhah¹² viruddhayor apy eka-svabhāvatve sakalam viśvam ekam dravyam syāt. tataś ca sahōtpāda-vināś'ādi-prasaṅgo durnivārah. anyathā nāma-mātram eva syād ekam iti. ¹³na ca nāmni vivāda¹³ iti nānāikāntikatā ca hetoh.

drṣṭānto mecaṅka-maṇi-pratibhāsas tāvat siddha ity api na vaktavyam. ta-20 trāpy eka-rūpatve nānā-rūpatayā 'vyāptatvena nānā-rūpāvabhāsityādy-anupapatteḥ tulya-paryanuyogatvāt.

atha syāt: pratibhāsamānasya nīlāder deśa-kālāntara-sthāt padārthān na bhedah pratyakṣeṇa pratīyate dvayor¹⁴ apratibhāsanenātasmād idam bhinnam ity agrahāt. nāpi samāna-kāla-deśa-sthāt pratibhāsamānād asmād idam 25 bhinnam iti pratyayo¹⁵ 'sti¹⁵ nirvikalpatayā pratyakṣeṇāgrahāt. tasmād [Tib. 231^b] grāhya-grāhakayor grāhyāñām ca parasparam bhedāgrahāc citrādvayam evāṅka¹⁶-rūpam pratyakṣe pratibhāsata iti tad apy etenāiva pratyuktam e(P. 176^a)kasya citratva-virodhāt.

1. tathā P; deḥi tshe. 2. °nōpad° C. 3...3. rañ-ñid rig-pa ma-yin-pa yañ ma-yin-pa=svayam api nāśamv°? 4. śes-pa=jñānam. 5. °na-g° C. 6. cittam PC; sna-tshogs-pa. 7. eva kam P. 8. °ne C. 9. rañ-bśin ḥgal-ba dmigs-pa yin-no=ātma-v° or the like. 10. °tvayor anyonya T. 11. °ta CT. 12. °ruddhaḥ C. 13...13. miñ de-la ni brtsad-du med-pa=nātra nāmni vivāda? 14. °yor apy C. 15. om. C. 16. °kam C.

athābhinna-yoga-kṣemavāc citram apy ekam. tad ayuktam. anyonya-vyāvṛitta-rūpatvenāsyāikatva-virodhāt. na cāsyānenābhinna-yoga-kṣemavām pratyakṣenāvagamyate. yugapat-pratibhāsasyābhinna-yoga-kṣema-rūpatve¹ svarūpānyatvasyāpi pratibhāsanāt. katham na bheda-pratibhāso bhavet. yadi ca bhedasyāgrahād advaitam kalpyate tadā 'bhedasyāsmād idam abhinnam ity evam-rūpasyāgrahāt² dvaitam kim na kalpyate³. atha bhedābheda-vinirmuktam vastu-mātram gṛhyate. katham tarhi nīlādeś citrasya ca pratibhāsaḥ. citraś cet pratibhāsa iṣyate sa eva loke bheda-pratibhāsa ucyata iti katham bhedapālāpah.

atha matam: yadi satya-rūpā evāmī syur ākārās tadā sarvo 'yam virodhaḥ. yāvatā śuddha-sphaṭikōpala-saṃkāśam eva tad vijñānam asamprāptanīlādy-ākāra-bhedam tasminn evamvidhe 'py⁴ anādikālikā⁵-viparyāsa-vāsanā-paripāka-prabhāvāt mṛc-chakal'ādiṣu⁶ mantrādy-upapluta-locana-puruṣa-pratibhās'āyatakari⁷-turag'ādīnām iv' ākārāṇām avabhāsanam iti. paramārthata eka-rūpasyāiva⁸ jñānasyābhuyupagame 'likatvān na virodhoh, yato bhavatā doṣābhidhānenālikatvam ev' ākārāṇām pratipādyate. tac cāsmābhīr⁹ abhyupagatam [Tib. 231^b] iti. tad asat. tathā hi yad atisphuṭam ā-bāla¹⁰-pratīta-nīlādy-ākāra-rūpam anubhūyate ta(P.176^b)d alīkam. ananubhūyamānam tu sphuṭa-pratibhāsy¹¹-ākāra-vyatiriktam advaya¹²-jñānām yat tat satyam iti kim ataḥ param iha subhāṣitam asti. kim ity atiparisphuṭa¹³-saṃvedanānupapattiḥ.

asattve¹⁴ tattvata iti cet. ucyate: yad yatrāsaṃvidyamāna¹⁵-rūpam na tat tatra¹⁶ saṃvedyate¹⁷ yathā duḥkhe sukh'ādi-rūpam. asaṃvidyamānāś c' ākārā nīlādayo vijñāna iti vyāpaka-viruddhōpalabdhiḥ. alīkatven' ākārāṇām niścitavān nāsiddhatā¹⁸. sa-pakṣe bhāvān na viruddhata. tatra yadi paramārthato 'saṃvedana-prasaṅgah sādhyate [tad asiddha-sādhanam]¹⁹ sāmānyena tadā sādhyadharmā-viparyaye sādhanā-dharmasya bādhaka²⁰-pramāṇābhāvāt²¹ katham saṃdigdha-vipakṣa²²-vyāvṛttikatvam²³ hetor na bhaved ity api na vaktavyam.

1. °tvena C. 2. °hāta C. 3. °lpate P. 4. °dhenāpy P; rnam-pa de lta-ba-la yañ. 5. °pyād° P. 6. h̄jim du-ma la-sogs-pa-dag-la glañ-po dañ rta la-sogs-par.

7. °s'āyattak° C, °s'āpannak° PT; glañ-po. 8. °syālka PT, kho-na. 9. te tathā C; de ni.

10. vāla P, °tām āvāla C; byis-paḥi bar-gyis. 11. °bhāty C; snañ-ba. 12. °yam CT. 13. °tam C. 14. °ttve 'pi CT. 15. °nam C. 16. °parṇnatram C.

17. °mvidy° C. 18. °ddhitā C. 19. tadāsidha-s° T; not in Tib. 20. vācaka CT. 21. °ṇā-bh° C. 22. °kṣe P. 23. °tva C;

yataḥ sāmānyenāīvātra¹ sādhyate na cātrānaikāntikatā. tathā hi dvividham
 saṁvedanam mukhyam gauṇam ca. tatra mukhyam yad ajaḍa-rūpam² sa ca
 jñānasyāīvāsādhāraṇah svātma-bhūto dharmaḥ katham asata ākārasya syāt.
 tathā hi yad a-jñāna-rūpam na tasya mukhyam³-saṁvedanam asti yath' ākāśa-
 5 nalinasya. a-jñāna-rūpāś cāsattvenōpagatā nīlādaya ākārā iti vyāpaka-viru-
 ddhōpalabdhīḥ. gauṇam api na sambhavati. yataḥ svākāra-nirbhāsa-jñānōtpā-
 danam eva gauṇam saṁvedanam ucyate. tac cāsataḥ sarva-sāmarthya-sūnyasya
 turaga-viṣāṇasye[Tib. 232^a]vāyuktam sarva-sāmarthya-viveka-lakṣaṇatvād asattva-
 sya. tathā hi yad asamartham na tasya gauṇam saṁvedanam yathā turaga(P.
 10 177^a)-viṣāṇasya. asamarthāś cāsattvenābhimatā⁴ nīlādaya ākārā iti vyāpaka-
 viruddhōpalabdhīḥ. ākārāṇām alīkatvān nāsiddho hetuh. sa-pakṣe bhāvān na
 viruddhāḥ. tad evam⁵ mukhyōpacaritābhyaṁ anyōnya-parihāra-sthita-lakṣaṇā-
 bhyaṁ saṁvedanasya vyāptatvāt.⁶ tasya ca vyāpakasya nivṛtteḥ saṁvedana-
 syāpi tad-vyāptasya nivṛttir⁷ evēti nāsattvād ity asya hetoh saṁvedane 'vakāśo⁸
 15 nāstīti⁹ nānaikāntikatvam.

nanu marīcī-ādau jal'ādy-ākārasyāsato 'pi saṁvedanād anaikāntikatvam
 evēti cet. na. tatrāpi hi jal'ādy-ākāro yadi nāntar nāpi bahis tadā tasyātya-
 ntāsataḥ¹⁰ katham saṁvedanam syād iti tulya eva paryanuyogah. pratibandha-
 balenānubhūyanta ity api na vaktavyam. tathā hi na jñāna-svabhāvatā ākā-
 20 rāṇām jñānavat sattva-prasāṅgāt. ath¹¹ ākāra-svabhāvatā jñānasyānumanyate
 tad' ākāravaj jñānasyāsattva-prasāṅgah. na ca jñānād ākārāṇām utpattir nī-
 rūpasya janya-rūpāsambhavāt. nāpy ākārebhyo jñānasy' ākārāṇām alīkatvenā-
 rtha-kriyā-sāmarthya-virahāt. na ca tādātmya-tad-utpattibhyaṁ anyāḥ sambandho
 'sti. tataś ca yasya yena saha pratibandho nāsti na tat¹² tasmin saṁvedyamāne
 25 niyamena saṁvedyate,¹³ yathā jñān'ātmāni saṁvedyamāne vandhyā-sutah. [Tib.
 232^b] nāsti ca tādātmya-tad-utpatti-lakṣaṇo dvividho¹⁴ 'pi pratibandho¹⁵jñānenā
 sahābhimatānām ākārāṇām¹⁶ iti vyāpakānupalabdhīḥ. sambandhābhāvasya
 pratipādita(P.177^b)tvān nāsiddhatā. sa-pakṣe bhāvān na viruddhatā. sarva-saṁ-

1. °nyana nāīv° P, °nyena nāīv° T. 2. °khyam padajadarūpam P, °patvam C. 3.
 °khyā P. 4. °bhigata C. 5. eva C, de ltar. 6. vyāpaka tvāt C. 7. °syāniv° C.
 8. 'nav° CT. 9. 'st° P. 10. °ntāgataḥ C. 11. yath' C, hon te. 12. sa C.
 13. °mvidy° C. 14. °ṇād vividho C. 15...15. med-par ḥdod-paḥi rnam-pa-rnams
 kyaṇ śes-pa daṇ lhan-cig. °nena sahāsattvābh°?

vedana-prasāṅgān nānaikāntikatā ca hetoh. tataś ca yo 'yam ākāro jñāna-samāna-kāla-bhāvitvena¹ bhavatā parikalpitah tasyāhetukatve katham apeksā-bhāvāt kādācitkatvam ity abhidhānīyam atra kāraṇam. yo 'pi manyate 'likatve 'pi yathā bhavatām samvṛtyā jñāna-jñeyayoh pratibhāsanam tathā 'smākam api nirākāre tāttvike jñāne² tad-apratibaddhāvāvidyā 'likā 'pi satī samvṛtyā 'nyatve³ pratibhāsata iti 'so 'py etenāiva pratyuktah⁴: asmākam tu samvṛtyā jñānam eva jñeya-rūpam iti sambandhasyābhypagatavāt tayoḥ pratibhāsanam aviruddham. atha mā bhūd ayam doṣa iti hetumattvam abhyupagamyatē tadā pratītyasamutpannatvād grāhya-grāhak'ākārayoh kalpitavābhāvāt paratantratā-svabhāvah prasajyate. yato na pratītyasamutpatter anyat pāratantryam. 10

yady apy evam tathā 'pi pāramārthikī sattā kuto labhyata iti cet. ucyate: tathā hi vijñānasatyāpi⁵ na pratyayōdbhavāt svabhāvād anyā sattēti. atah pra-tītyōtpatty⁶-a-vināśa-bhāvinī pāramārthikī sattā durnivārā. tataś ca paurvā-paryena bhāvād yaugapadyenāsamvedana-prasāṅge 'py upagat'ākārālikatva-hāniḥ syāt. atha yathōkto 'py ākāro nābhypagamyate tadōpalabdhī-lakṣaṇa-prāptatvenānākāram eva jñānam [Tib.233^a] sadā sarva-prāṇa-bhṛdbhiḥ sam-vedyata⁸ iti prāptam. 15

syād etat. samvedyata eva. kim-tv anubhūyamān'ākārōpajanita-vibhrama-balena-upa(P.178^a)labdhī-lakṣaṇa-prāptatvād arvāg-dṛśām⁹ ato 'nubhūta-niścī-tōpalamba-vaikalyān¹⁰ na tasyōpalambho 'sti kṣaṇikatvavad¹¹ iti. tad asat. 20 tathā hi yady antar-bahirdhākārāḥ sambhaveyus tadā teṣām samvedanōpajā-nita-vibhrama-balena samvidyamānam¹² api vijñānam¹³ na niścinvantīti syāt. yadā tu nāntar na bahis te santi tadā kasyānubhavena¹⁴ vipralambhyeran¹⁵ yena samvedayanto 'py advayam na¹⁶ niścinvantīti syāt.

atha matam: bhrānter ayam eva svabhāvo yad alīk'ākāra-samdarśanam¹⁷ 25 tenāsato 'py¹⁸ ākārasya bhrānti-vaśat samvedanam bhavisyatīti.

tad apy asamyak. tathā hi bhrānti-śabdena vibhramōtpatti-vāsanā hetu-bhūta-jñānāvasthā vā 'bhidhīyate, yad-vā tathāvidha-vāsanā-prabhavam bhrāntam

1. bhāv° P. 2. vijñ° C, śes-pa. 3. °tyā 'dyate C, °tyā 'dyatve pi P, °tve 'pi T; gṣan-ñid-du. 4. tad apy et° C. 5. °ktam C. 6. jñ° P, rnam-par śes-pa. 7. °tītōtp° C. 8. °mvidy° C. 9. °rvādaś° C. 10. °mbha-vikalpān C. 11. °naik° CT. 12. °mvedy° C. 13. jñ° PCT, rnam-par śes-pa. 14. °bhāv° C. 15. °mbher° CP. 16. nāvi C. 17. °nī C. 18. °satvāpy P.

eva jñānam kārya-rūpam.

tatr' ādye pakṣe tatra hetāv ākārāṇām apratibaddhatvāt tad-balāt teṣāṁ samvedanam ayuktam¹ atiprasaṅgāt. na cāpi tad-utpatti-lakṣaṇaḥ pratibandho 'sty evēti yuktam pūrvavat paratantratva-prasaṅgāt.

5 athāpi dvitīyah pakṣas tatrāpi pratibandho bhavann ākārāṇām tādātmya-lakṣaṇo bhaven, na tad-utpatti-lakṣaṇaḥ. tat samāna-kālam anubhūyamānatvāt samāna-kālayoś ca hetu-phalatvāyogaḥ. tataś ca bhrāntivat tadavyatirekāt paratantratva-prasaṅgo durnivāra iti [Tib.233^b] yatkīmcid² etat.

³syād etad³ bhrānta-grāhya-grāhak'ākārābhāvāt supt'ādy-avasthāyām svā-
10 samvittir eka-rūpā satyā bhavisyatīti. tad asat. mano-vijñānasya dharmā-
dhātv-ālambanatve 'pi kevala-caitasika-dharmāgrahaṇāt⁴ kalāpa-paricchedena
citra-rūpatvāt.

atha grāhya-grāhaka-bhāva-rahita eva sasampra(P.178^b)yoga-vijñāna-skan-
dhāya svabhāvo niścitah. tathā 'pi citratām evābhidhāvati. tathā hi bhrānti-
15 vāsanā vidyata iti bhavatā 'bhyupagamyate, atha nēti vikalpa-dvayam.

yady ādyas tadā vitath'ākārābhiniveśa-vāsanāivāvidyā. sā ca vāsanā śaktir
ueyate. śaktis ca kāraṇa-jñān'ātma-bhūtāivēti. tena pūrva⁵-pūrvasmāt kāraṇa-
bhūtād avidy'ātmano⁶ jñānād uttarottarasya⁷ kāryasya vitath'ākārābhiniveśina
utpatter⁸ avidyā-vaśāt tathā-khyātir yuktēti balāc citratvam āyātam. na ca
20 samanantara-pratyayān niyama iti vaktavyam. yato yathōktam eva jñānam
samanantara-pratyaya iti yatkīmcid etat.

atha tatra vāsan'ātmikāḥ śaktayo bhinnā iti cet. na. ⁹tātvikāneka-śakty⁹-
avyatirekāc chakti-svarūpavād yugapad anekatvam vijñānasy' āsajyate. tatra
cōkto doṣaḥ. tathāika-jñānāvyatirekād vā śaktinām ekatvam vijñāna-svarūpa-
25 vad¹⁰ durnivāram iti kathām samanantara-pratyaya-bhedāḥ.

atha nēti dvitīyah pakṣo matas tadā muktaḥ syur ayatnena sarva-dehina
ity-ādi-prasaṅgo 'nivāryaḥ. atha sarvam eva prthagjanasya jñānam [P.234^a]
anāpanna-nīl'ādy-ākārōpanāmam¹¹ pravartate. tatrākātva-hāni-prasaṅgo na

1. anukt° C. 2. °mcid eva C. 3...3. om. P. 4. °sikāgr° C. 5. om.
C. 6. avijñ'āt° C. 7. uttarasya C. 8. °ttir C. 9...9. bhāvik° PCT, yañ-dag-
par-na nus-pa du-ma. 10. °pam CT. 11. ex conj. °parāgam PCT, ūne-bar bsgyur-
ba.

bhaviṣyati a-citra-rūpatvāt. nīlādi-saṁvedana-rūpatā yā² tasya vyavasthāpyate sā tat-saṁvedana-rūpatvān na tu nīlādi-rūpāpatteḥ.² tathā hy ālambana-grahaṇa-prakāra ev’ ākāro, na tu tādrūpyam.

yat tu nīlādi bahir iva pratibhāsamānam ālakṣyate tan na jñānākāratayā, api tu jñānam nīlādi-saṁvedanam anubhavan³ pratipa(P.179^a)ttā mohāt tathā bahī-rūpeṇa nīlādikam adhyavasyatīti. etad api mithyā. tathā hi yadi nīlādinā saha-gata-sya kaścit pratibandho nāsti tadā katham⁴ nīlādi-saṁvedanam syāt. na hi ⁵tādrūpya-vyatirekenānyo⁵ nirihasya jñānasya’ ālambana-grahaṇa-prakāro ’sti, yena tādrūpya-vyatireken’ ākāro vyavasthāpyate atiprasaṅgāt. api tu tādrūpyōtpattyāiva⁶ jñānasya sa-vyāpāratā⁷ pratīyate. sa eva tasya’ ālambana-grahaṇa-prakāra ucyate. tatra cōkto doṣaḥ. .

nāsty eva sarvathā nīlādir iti cet. nāīvam. tathā hi yadi nīlādi nāntar nāpi bahir asti tat katham idam avikalpe cetasi sphuṭataram anubhūyata iti vaktavyam. na cāitac chakyam⁸ vaktum: nāīva pratibhāsata iti. sarvesām anubhava-siddhatvāt tat-pratibhāsasya. na cāpi sphuṭāvabhāsino⁹ vikalpa-viṣaya-tā yuktā, yenōcyate mūḍhātmanā tathā ’vasīyata iti.

athāīvam apy anumanyate: vakalpenāvasīyata iti. tad asat. yasmād yadi [Tib. 234^b] nirākāram eva sarvam¹⁰ jñānam anubhūtam tada tat-pr̄ṣṭha-bhāvinā ’pi¹¹ vikalpena pratiniyatasya nīlāder ākārasyādhyavasāyo ’py ayukta eva pratibandhābhāvāt.

bhrānter¹² ayam evam¹³ svabhāva iti cet. uktam: atra paratantratva-pra-
saṅgāt katham bhrāntāv asya pratibandha iti. tasmāt pratibandhābhāvād vikalpa-viṣayatayā ’pi nīlāder asataḥ saṁvedanānupapatter ayuktam etad iti.

yady evam astu tarhy apariśuddhāvasthāyām citrāvabhāsam alīkam eva jñā(P.179^b)nam¹⁴, ¹⁵pariśuddhāvasthāyām bhrānti-vigamād advaya-rūpam evāika-
svabhāvam bhaviṣyatīti. ucyate: yady aśuddhāvasthāyām sarvam alīkam eva jñānam tada śuddhāvasthāyām tat satya-rūpam kuto jātam iti vaktavyam. na

1. ex conj. °tāttayā PT, °tāttadā C, rañ-bśin rig-pa ūid-du ... gañ yin-pa. 2. rūpa-
patteḥ P, rūpōpattes C, rañ-bśin-du gyur-pas. 3. anabhavana C. 4. °m na C.
5...5. (°ṇa) om. Tib. 6. tad-rūpōtp° C. 7. °tī or °to P. 8. °kyate C. 9.
°tāvibh° P. 10. pūrv° C, thams-cad. 11. om. P. 12. °ntar PC, ḥkhrul-paḥi.
13. eva PCT, ḥhi lta-bu. 14. vijñ° PC, śes-pa. 15. ap° P.

cālikāt satya-rūpasyōtpattir¹ yuktā tasyāsaṁarthatvāt. sāmarthyē vā tad alikam katham bhavet. tathāvidhasyāpy alikatve 'nyasyāpi satyatvam katham bhavet.

- ato nirhetukam eva tat syāt. tae cāyuktam nitya²-sattvādi-prasaṅgāt.
- 5 bhrānti-vigamād ity api na vaktavyam. yadi hi viśuddhāvasthāyām sarvesām ākārāṇām nivṛttih sambhavet tadā sambhāvyata evāitāt: yāvatā bhrānti-nivṛttāv api n' ākārāṇām nivṛttih sambhavati, tatra teṣām yathōkta-nyāyena pratibandhābhāvāt. na cāpratibandhe saty eka-nivṛttāv aparasya ca niyamena nivṛttir gavāsvādivad atiprasaṅgāt.
- 10 athāpi syāt: kasyacin nisarga-siddham³ evādvaya⁴-jñānam prapañcāpaga-
tam ekam bhaviyatīti. tad ayuktam. [Tib. 235^a] nisarga-siddhatve hi pratini-
yatāśraya-parigrahenānāyattatvān na tathāvidhā sattā kasyacid viramet. tataś
ca pratītyādi-virodho bhavet.

- syād etat: sa tādṛśo hetu-dharmo yena pūrva-pūrva-pratipakṣa-kṣaṇa-
15 balenōtpādāt pratiniyata-kāraṇāt tat⁵-svabhāvatayā kasyacid eva⁶ bhaviyatīti.
tad eva nitarām na rājate. yathōdita-vidhibhiḥ sarvasya nīrūpat'āpādanena⁷
paramārthataḥ kārya-kāraṇa-bhāvasyānupapatter iti yatkīṃcid e(P. 180^a)tat. ato
yadā vicāryamāṇo bhāvānām na kaścid amśa-rūpo 'pi svabhāva⁸ eka-bhāga-
rahitatayā⁹ siddhas tadā 'nekaḥ katham setsyati¹⁰ tat-samudāyātmakatvād¹⁰
20 anekatvayēti nāsiddho hetuh.

- nanu na sarvasya pratibhāsaṁnasyāikāneka-svabhāva-rahitatvena niḥsva-
bhāvatvam pratyakṣato 'vabhāsate bhāva-viṣayatvād asya. nāpy anumānato
vyāpter grāhakasya pratyakṣasyābhāvāt, anumānena ca grahaṇe 'navasthānād
apratiptateh¹¹ katham siddho hetur iti cet. na. ¹²tathā hi¹² samuditānumāna-
25 vidhibhir niḥsvabhāvatvam¹³ ekāneka-svabhāva-rahitatvena vyāptam iti pra-
tipāditam, teṣām ca madhye kasyacid anumānasya pratyakṣeṇa vyāptih kasya-
cit pratyakṣa¹⁴-gr̥hita-vyāptikenānumānena gr̥hyata iti yathāsvam¹⁵ pramāṇena
niścita-pakṣa-dharma-grahaṇāt kuto 'navasthā. sa-pakṣe bhāvān na viruddhah.

1. °tti PC. 2. °tyam PCT. 3. °gās° C. 4. °yam C. 5. ex conj. °ṇāya tu
PC, °ṇāyatta T; rgyu-las... dehi. 6. evata P. 7. nīr° C. 8...8. ekobh° PC, eko
bh° T; geig dañ bral-ba-ñid-kyi=eka-rah°. 9. sesy° P, om. Tib. 10. °dayām ek° P,
°day'ātm° T. 11. °patte P, °sthān'ādi-pratipattiḥ C. 12...12. sic PCT, ji-skad-du=
yathā? 13. om. Tib. 14. °ksi P. 15. sva P.

tathā hi yadi yathōkta-hetuḥ sādhyā-viparyaya-sādhanāt pāramārthika-svabhāve
varteta tadā tādātmya-tad-utpattibhyām tatra pratibaddho 'nyatra vicāra-vima-
rdāsahisnūtvena tāttvika-rūpa-virahiṇī māyādi-rūpe katham vartitum utsaheta¹.
[Tib.235^b] bhāva-dharmatva-hāni-prasaṅgād iti katham prasiddha-dṛṣṭāntam
prativiruddhatā hetoh.

5

atha matam: mām prati dṛṣṭānta evōbhaya-dharmānugato na siddho
vijñāna-rūpeṇa māyādīnām vastutvenābhupagamāt. ato 'naikāntikatā hetor
ti. tad asat. tathā hi vijñānānām sarvesām eva vastutvenābhimatānām
yathōditānumāna-vidhi(P.180^b)bhir naiḥsvābhāvyam pratipāditam. tato² na
svēcchā-balena vastūnām tathā-bhāvo lakṣyate, yena pramāṇa-bādhitas�āpi 10
māyāder vijñāna-rūpeṇa siddhatvād asiddho dṛṣṭāntah syād iti ³na kiṃcid
etat.³

syād etat: pakṣa-sapakṣayoh sattve siddhe 'pi katham vipaksād vyāvṛttir⁴
niścīyate hetor yena samdigdha⁵-vyatireka-doṣa-duṣṭatā na bhavatīti. ucyate:
yad rūpa-vyavaccheda-nāntarīyaka-paricchedanām⁶ hi yat tat-tat paraspara⁷- 15
parihāra-sthita-lakṣaṇam, tad-yathā bhāvo 'bhāva-vyavaccheda-nāntarīyaka-pa-
ricchedah. paraspara-rūpa-vyavaccheda-nāntarīyaka-pariccheda evāikatvāneka-
tve⁸ tasmāt paraspara-parihāra-sthita-lakṣaṇa⁹ iti¹⁰. yau ca paraspara-parihāra-
sthita-lakṣaṇau tāv eka-vidhānasyāpara-pratiṣedha-nāntarīyakatvād rāsy¹¹-anta-
rābhāvam gamayataḥ, tad-yathā bhāvābhāvau. anyonya-parihāra-sthita-lakṣaṇe 20
cāikatvānekatve. tasmād rāsy¹¹-antarābhāvād¹² ekatvānekatvābhāvām svabhāvah
krodikṛta iti sādhyā-viparyaye hetor asty eva vyatireka iti [Tib.236^a] kuto
yathōkta-doṣāvakāśah¹³.

nanu cātra¹⁴ pratijñā'rthaika-deśatvād asiddho hetuh, yasmād ekānekayoh
svabhāva-prabheda¹⁵-rūpatvāt tad-viparyayor api sādhyā-sādhanayor abheda eva. 25
tataś ca yadi sādhyam asiddham hetur api tad-abhinna-svabhāvatvād asiddhah.
atha hetuh siddhas tadā niḥsvabhāvatvam api bhāvānām siddham. na hy ekā-

1. °hate C. 2. °tam ato C. 3...3. ḥdi ni gyi-naḥo=yat kiṃcid etat. 4.
°ttin PC. 5. °mdis ca C, ldog-pa-la the-tshom=vyāvṛtti-samd°? 6. °dam PCT.
7. om. PCT, phan-tshun. 8. ex conj. °cchedede caik° PCT, gcig-pa-ñid dan du-ma-
ñid-du yon-su geod-pa yañ... kho-na-yin-pa. 9. °ne P. 10. om. C. 11. rāsy PC.
12. phun-po gsum-pa med-paḥi phyir=rāsi-tṛtiyābh°? 13. °śo 'vak° PC. 14. gal-te
ḥdir=yady atra(?). 15. bheda C.

nekatva-virahiṇe¹ śaśa-viṣāṇūḍādau kaścid bhāva-svarūpatām² abhyupaitīti ce(P. 181^a)t. tad asat. tathā hi hetus tāvad yathā siddhas tathā vistareṇa pratipāditam. tasmin siddhe 'pi yadi nāma³ vidhi-rūpatayā sādhyate naiḥsvābhāvyam tathā 'pi vastv-abhiniveśasya dustyajatayā tattvataḥ samastra-vastu-vyāpi 5 naiḥsvābhāvye⁴ niścay'ādy-anutpādanād vyāmūḍham⁵ prati sarva-bhāvānām naiḥsvabhāvatā-vyavahāra-yogyatā-prasādhanān na pratijñā'rthāika-deśatā hetoḥ. yathōpalabdhi-lakṣaṇa-prāptānupalambhena nāstitvasyēty acodyam.

atha mūḍham prati naiḥsvābhāvyam eva tāvat sādhayitavyam vyavahārā-
rtham ity abhiniśyate⁶. tatrāpy ucyate: yadā tv ekānekatvayoh⁷ svabhāva-
10 vyāpakayor⁸ nivṛttiā vrksa-nivṛttiā śimśapā-nivṛttivad tāttvikī⁹ svabhāva-
nivṛttiḥ sādhyate tadā kutah pratijñā'rthāika-deśatā hetoḥ. na hi vyāpya-vyā-
paka-nivṛtti-vacanayor bhinna-vyavaccheda-rūpayoh¹⁰ paryāyatvam. na cāpa-
ryāya-rūpasya pratijñā'rthāika-deśatvam iti ¹¹yatkīmeid etat.

nanu paramārthata iti viśeṣaṇam anarthakam. [Tib. 236^b] tathā hy avi-
15 samvādako nyāyah paramārtha iti paramārtha-śabdena tri-rūpa-liṅga-janitā buddhir abhidhīyate. tadā tasyā api samvṛti-rūpatvāt katham paramārthatvam. yadi ca tad-vaśād bhāvānām naiḥsvabhāvatvam vyavasthāpyate tadā tasyāś ca
20 buddheḥ kuto vyavasthāpanīyam.¹² na tata eva sthāpayitum yuktam svātmā-nivṛtti-virodhāt. nāpi pramāṇāntarato 'navasthāna-prasaṅgāt. atha tām ekām¹³ buddhim muktvā¹⁴ vyavasthāpyate. (P.181^b) na tarhi sarva-viṣaya-nairātmyam pratipāditam bhavatīti. sādhv etat. kiṁ-tu sakala-prapañca-parivarjita-paramārthasyānukūlatvād yathōkta-buddheḥ paramārthatvam. naiḥsvabhāvatā 'pi ca tata¹⁵ eva. na ca¹⁶ svātmāni vṛtti-virodhah. sāmānya-rūpeṇa sarva-dharmānām naiḥsvabhāvatā vyavasthāpanāt. tatra ca sāmānya-lakṣaṇe tad-buddhi-rūpasyā-
25 ntargatatvād yathā sarva-dharmeṣu sattvādi¹⁷-hetubhyo vināśitva-pratyayo bhavan n' ātmānam virahayya¹⁸ bhavatīty acodyam.

nanu samāropita-tāttvikōtpatty¹⁹-ādy-ākāra²⁰-rahitatayā 'viśarāika-manoharo

1. °pi PT. 2. svabhāva-sv° P. 3. om. C. 4. °vyēti C. 5. °nāddhyām° P.
6. °veśy° C. 7. °nekayoh P. 8. °bhāvāvya° C. 9. bhāvīkī PCT, de-kho-na-ñid.
10. °yo P. 11. na kiṁcid C. 12. vasth° P. 13. tātmakām C. 14. muttkā P, °ddhim uktyā C. 15. tatra C. 16. om. C. 17. °dibhyo CT. 18. ex conj. °hiyya P, °hāpya C, °haya T; ma-gtogs-pa. 19. tatvākōtp° P. 20. om. Tib.

bhāva-svabhāva eva niḥsvabhāvatā-śabdenōcyate. tasya ca bhāva-svabhāvasya¹ pratyakṣatvāt tat-svabhāva-bhūtā 'pi niḥsvabhāvatā pratyakṣāīva, ghaṭa-vivikte² bhūtala ivōpalabdhe tad-ātma-bhūto ghaṭa-vivekah. anyathā 'bhinna-yoga-kṣemativād avyatirekatā³ 'vahīyate. tataś ca bhāvo niḥsvabhāvo na syād asambandhān niḥsvabhāvatāyāḥ⁴. na ca tad-utpatti-lakṣaṇaḥ sambandho 'vastutvenā- 5 kāryatvāt tasyāḥ. tasmād [Tib. 237^a] bālaiḥ sā na pratyakṣato 'vasiyata iti pratyakṣa-bādhā. tathōpalabdhi-lakṣaṇa-prāptānupalabdhyā ghaṭavād abhāva-vyavahāra-yogyatvān nāsty eva niḥsvabhāvatēty anumāna-bādhā. śāśiny acandratvāvad ā-gopāla-janasya niḥsvabhāvatā-pratīti⁵-vaikalyāt pratīti-bādhā 'pi⁵ durnivārēti⁶ cet. tad asat. tathā hi samāropit'ākāra-viviktatā-bhāvān niḥsva- 10 bhāvatōcyate. sā ca bhāva-svabhāva⁷-grahaṇena gr̄hitā 'pi kṣaṇikatvāvad bhrā-ntyā samāropita-tattvōtpatty⁸-ākāra-(P. 182^a)tiraskṛta-rūpatvān⁹ na bālair niścī- 15 yate. ato niścayānupapatteḥ pratyakṣatāyā abhāvān¹⁰ na pratyakṣa-bādhā. tathā gr̄hitā 'pi vyavahārāyogyatvād¹¹ agr̄hīta-kalpāvītēti nōpalabdhi-lakṣaṇa- 20 prāptatvam asyāḥ. tato nānumāna¹²-bādhā. paramārthata iti viśeṣaṇāc ca bhāva-pratīter anapahnavena pratīti-bādhā nāsty evēti yatkīmēid etat. nirbīja-bhrānter¹³ ayogāt kathāṁ tayā samāropita ākāra ity api na vaktavyām. yataḥ satyena sahālīkāyā bhrānteh kaḥ sambandhaḥ. na tāvat tat-svabhāvatā satyā-likayor virodhāt. nāpi tad-utpattir alīkasyākāryatvāt. ataḥ sāṁvṛtam eva 25 kāraṇam¹⁴ pūrvam upādānam asyā na virudhyate. tasyāpi kāraṇasyāparam¹⁵ sāṁvṛtam eva pūrvam¹⁶ kāraṇam. evamvidha-kāraṇa¹⁷-paramparāyāś cānā- 20 ditvān na kadācin nirupādānā bhrāntih.

kathāṁ pratinīyama iti cet. ucyate: tāttvika-bhāva-svarūpavat sāṁvṛta- 25 syāpy ayam eva svabhāvo 'para-sāṁvṛta-kāraṇādhīno [Tib. 237^b] yat pratinīyata-sāṁvṛta-kārya-kāraṇam nāma.

25

kathāṁ tarhi sāṁvṛtam iti eet. artha-kriyā-samartham eva hi vastu-vicāra-vimardākṣamatvāt sāṁvṛtam ity ucyate. tathā hi tathyātathyābhīyāṁ sarva eva

1. °syā ca bhāvasya CT. 2. °kta CT. 3. om. Tib. 4. °tayā C. 5...5. vā P. 6. °rauvetiti, °vārāvītēti TC. 7. om. C. 8. tattvotpattyody' P. 9. svar °P, nō-bo-ñid. 10. °ksatā'bh° C. 11. °rāyogetv° P, °rāyogyād T, vapa hāyadenyatv° C. 12. °syās tu tenārthamāna(!) C. 13. °ntar P, vāntar C. 14. om. Tib. 15. °para C, om. Tib. 16. °tam eva svabhāvo 'para-sāṁvṛta-kāraṇādhīno pūrva ('pur° ?) C. 17. hetu CT. 18. °nādin na kācīn nir° C.

rāśir¹ vyāptas taylor² anyonya-parihāra-sthita-lakṣaṇatvāt. tathya-rūpatāyām³ ca niśiddhāyām sāmarthyād itaratrāvasthānam⁴ esām āpatitam. atah svayam evēdaṁ rūpaṁ sarva⁵-bhāvaiḥ⁶ svīkṛtam ity adoṣah.

nanu hetum antareñestārthāsiddheḥ sarva-dharma-naiḥsvābhāvy-a-prasādha-
5 nāya hetoh parigrahaṁ kurvatā tasya sattā'bhyupagatā sarva-dha(P.182^b)rma-
naiḥsvābhāvy-a-pratijñayā⁷ cāsattēti paraspara-virodhāt sva-mātr-vandhyātva-
pratijñāvat sva-vacana-virodhāḥ. yato na ⁸hetoh svata⁸ eva niḥsvabhāvatā
sidhyati⁹ sv'ātmani kāritra-virodhāt. nāpy anyato 'navasthā-prasaṅgād iti cet.
na. niḥsvabhāvatā 'pi ca tata evēty-ādinōktottaratvāt. evam niḥsvabhāvatve
10 'pi samvṛtyā karma-phala-sambandha¹⁰-vyavasthāpanen' Āgama-virodhasyābhā-
vāt¹¹ tad-virodho 'pi nōdbhāvanīyah.

atha matam : niḥsvabhāvatā¹²-vādinah¹³ sarvārthābhāvād āśrayāsiddhat'ā=dayo doṣā durnivārā iti. tad asat. tathā hi sarva evānumānānumeya-vyava-
hāraḥ¹⁴paraspara-parāhata-siddhānt'āhita¹⁵-dharma-bheda-parityāgen' ā-bāla¹⁶.
15 jana-pratītam dharmiṇam āśritya pravartate. tat-pratibaddho hetuh siddhāḥ.
tathā drṣṭānto 'pi. anyathā yadi siddhānt'āśrito hetur dharmī drṣṭānto vā syāt
tadāika-siddhānta-[Tib. 238^a]prasiddha-viśeṣaṇa-viśiṣṭo dharmī vivād'āspadibhū-
tatvād aparasyāsiddha iti viśiṣṭa-dharmiṇo 'siddher āśrayāsiddho hetuh syāt.
tathā svarūpāsiddhau drṣṭānta-dharmiṇāś cāsiddhir iti sarvathāiva dhūma-
20 sattādibhyo¹⁷ dahanānityat'ādi¹⁸-pratīti-vaikalyāt¹⁹ sādhya-sādhana-vyavahā-
rōcchedah syāt. avijñān'ādi-rūpa-parāvṛtta-jñāna-mātr'ādeḥ kasyacit siddhatvād
iti yatkīmciq̄ etat.

syād etat : yo hi pratibhāsamānam dharmiṇam āśritya samāropit'ākāra-
niśedhanāya sādhanam prayuṇkte²⁰ tasy' āśrayāsiddhat'ādayo doṣā nāvataranti.²¹
25 tvayā tu pra(P.183^a)tibhāsamāna eva dharmī²² niśidhyate. tat katham āśrayā-
siddhat'ādayas te nāvatarantīti. nāivam. tathā hi paramārthata iti viśeṣaṇāt
pratibhāsamāne dharmiṇi samāropita²³tāttvika-bhāva²³-niśedhāḥ sādhya. na

1. °śi PC. 2. °ptaylor C. 3. °yāś PC. 4. itara-vyavasth° C. 5. °vālva C.
6. om. P. 7. °jñeyā C. 8...8. hetos tata PT; Tib. as PT. 9. om. P. 10.
lacuna P. 11. °sya bh° P. 12. °bhāva C. 13. vāditah P. 14. parasparāh°
C. 15. °ntāhi C, °nta-hita P. 16. °lañ C. 17. sattvād° C. 18. °hanamitya-
t'ādi(!) C. 19. vikalpāt C. 20. °yukte C. 21. °ntīti C. 22. °rmi C, °rmā P.
23...23. bhāvika-svabh° C, simply bhāva P, bden-par yod-paḥi nō-bo-ñid.

tu dharmi¹-svarūpa-niṣedha iti samānam.

atha matam : pāramārthikaś cet svabhāvo niṣiddhaḥ kim aparam avaśiyate tasyad harmiṇo rūpam yat pratibhāsetēti. tad ²apy asamyak². na hi pāramārthika-svabhāvatvena pratibhāso vyāpto yena tan-nivṛttau nivartet, alikasyāpi dvi-candra-keśōṇḍuk’āder bhāsanāt. na cāitac chakyate vaktum yady api dvi-candr’ādayo bahī-rūpatayā ’līkā³, jñāna-rūpatayā tu te pāramārthikā evēti bhāsanām⁴ yuktam iti citra-rūpatayā deśa-sthatayā ca teṣāṁ pratibhāsanāt. na hi jñānam ekāṁ citram yuktam ekaṭva-hāni-prasāṅgāt. aneka-jñānōtpattes ca pūrva-niṣiddhatvāt, [Tib.238^b] nāpi deśa-stham⁵ amūrtatvāt. tasmān na dvi-candr’ādayah pāramārthikāḥ, tathā ca pratibhāsanta iti na⁶ pāramārthika-svabhāva-nivṛttau pratibhāsanatā virudhyata iti tāttvika⁷-bhāvābhypagamo na kāryaḥ. nāpy abhāvābhypagamo bhāva-nivṛtti-lakṣaṇatvāt tasya⁸. bhāvā-siddhau nirviṣayasya nañ⁹ ’prayogenāsati¹⁰ niṣedhye¹¹ niṣedhasyāpravartanāt tat-pūrvakasya tasyāpy asiddher aikāntika-bhāvābhāva-pakṣa¹²-bhāvino doṣā nāsmān upāliyante. tataś cānyonya-vyavaccheda-rūpatvād eka-pratiṣedha-nānta-riyakam apara-dharmi¹³-vidhānam balā(P.183^b)d āpatitam iti yad ucyate¹⁴ tad asaṅgatam. tattvato bhāva-rūpasya vyavacchedasyābhāvāt. evam ca bhāvā-bhāva-svarūpābhāve sākṣat pāramparyenā vā jñāna-jñeyayor apratibaddha-vṛttitvān na tad-visayo¹⁵ vikalpaḥ¹⁶ sarvathā tāttvika iti siddham¹⁷. na ca ma-ntavyam : anādi-vāsanōdbhūto bhāvābhāva-svarūpābhāve ’pi tad-visayo vikalpaḥ 20 śāśa-visāñādi-vikalpavād upajāyata iti. tathā hi yadi nāma bāhye vastuni na pratibaddhas tathā ’pi pūrvaka¹⁸-jñāne tad-avyatirikta-vāsanā-prabodhenōtpā-danāt¹⁹ tad-utpatti-lakṣaṇaḥ pratibandho ’syāsty eva. tathā samāna-kāla-bhāvini jñāne²⁰ tad-avyatiriktatvena tādātmya-lakṣaṇa²¹ iti vikalp’ārūḍha²²-pratibimbasya kenacit prakāreṇa vidhi-pratiṣedhābhyaṁ vyavahārah. ato²³ yathōdita-vidhinā 21 vāsanā-prabhava-jñānābhāvena tat-pratibimba-virahād [Tib. 239^a] vikalpānupat-tteḥ kuto bhāvābhāva-svarūpābhāve vikalpa iti vaktavyam.

1. °rma CT. 2... 2. °py asat T, asam° PC yañ yañ-dag-pa ñid ma-yin-te. 3. °ka P. 4. pratibhāsana C, pratibh° T. 5. sthatv C. 6. om. CT. 7. °ttveko PC, de-kho-na-ñid-kyi. 8. tasyā C. 9. nañco PC, dgag-pa. 10. °gyaṇ° P. 11. niṣidhya C. 12. vip° C. 13. Supplied from Tib. chos-can. 14. ucete P. 15. °yā C. 16. rtog-pa-dag 17. °ddhaḥ P. 18. °ke T, pūrveka P. 19. °dāt P. 20. vijñ° PC. 21. ḥbrel-pa=pratibandha. 22. °dhe C. 23. yato PT.

etena yad eke varṇayanti: preksāvataḥ pramāṇopapanne¹ 'rthe satyatvenābhiniṣeṣo² 'nyatrālikatvena yuktaḥ, anyathā preksāvattva³-hāni-prasaṅgāt. atah satyālīkābhiniṣeṣasya dustyajatayā katham sarva-viparyāsa-prahāṇam iti tad api pratyuktam: abhiniveṣasya ⁴jñānādavyatibhinna⁴-mūrtitvāt tad-abhāve 5 katham abhiniveṣasya yukta-rūpatēti⁵. tad evam⁶ bhāvābhāva⁷-vikalpābhyaṁ sarva-vikalpasya vyāptatvād⁸ vyāpakābhāve vyāpyasyāsambhavāt tattvato bhāvābhāva⁹-parāmarśa-rahitān avicāra-ramaṇīyān antar¹⁰ bahis sāra-virahiṇaḥ ka-10 dalī-skandha-(P. 184^a)nibhān sarva-bhāvān evam sarv'ākārajanat'ādy-aṣṭābhisaṁya-kramena prajñā-cakṣuṣā nirūpayato bhāvanā-bala-niṣpattau keṣāmein maṇi-rūpy'ādi¹¹-jñānavad¹² utsārita-sakala-bhrānti-nimitta eva svataḥ pramāṇa-bhūto yathābhūtartha-grāhitvān māyōpamādvaya-jñānātma-saṁvedano viśuddha-sāṁvrta-kāraṇa-nirjātaḥ sarva-viparyāsa-prahāṇād uru-karuṇā¹³-prajñā-svabhāvah sāṁvṛto jñānālokaḥ samupajāyate pratītyasamutpāda-dharmatayā yathā na punaḥ kalpanā-bījam prādurbhavati.

15 evam ca yad ueyate kāiścit: vidyayā 'vidyā¹⁴-kṣayah vidyā ca yathā'rtham¹⁵ jñānam. tāthāgatam api yadi jñānam bhavatām sāṁvṛtam [Tib. 239^b] tasmād avidyā¹⁶-rūpatvād vidyāyāḥ samutpādābhāve katham avidyā vinivṛttiḥ. yāvac cāvidyā na prahīṇā tāvat katham muktir iti. tad asaṅgatam. tathā hi nityatvādi-samāropita-dharma-pratītir avidyā. tad-viparīta-pramāṇābādhita-dharma-20 pratītis tu vidyēti viparyāsāviparyāsa-nibandhanam taylor vyavasthānam ati-pratītam. atah sāṁvṛtatve 'pi viruddha-dharmodayād yathābhūta-padārthāvagamena viparyāsa-nivṛttau¹⁷ kutas tan-nibandhanam vidyātvam¹⁸ yena tad-apra-25 hāṇān muktir asaṅgatēti yatkīmeid etat. tad evam kasyacit pāramarthikasya bhāvasya¹⁹ prajñā-cakṣuṣā 'darśanam eva paramam²⁰ tattva-darśanam abhi-pretam, na tu nimilitākṣa²¹-jātyandhādīnām iva pratyaya-vaikalyād ²²amanasikārato vā yad²³ adarśanam²⁴. tato bhāv'ādi-viparyāsa-vāsanā-prahāṇābhāvād

1. °nōpapatte P. 2. sattven° C. 3. °tve PC. 4 ... 4. jñānāvy° C. 5 yod-par ḥthad-par ji-lta ḥgyur. 6. eva P. 7. bhāvam bhāva P. 8. vyāpyatvād C. 9. °pyasyāsambhavābhāva P. 10. °yāntar P, °cāraṇīyāntar C. 11. °p'ādi P, dñul. 12. vijñ° C. 13. °ruṇa C, °hāṇā P. 14. hy av° C. 15. °rtha CT. 16. vidyā C. 17. °rthāvaga me tad-vipakṣasya pravṛttau C. 18. °nam avidyātve PC, dehi rgyu-mtshan-can-gyi rig-pa-ñid. 19. svabh° C. 20. °ramārthas C. 21. jānvānām P, gatyandh° C. 22. °kāratōpadarś° C. 23. Not in Tib. 24. dars° T.

asamjñi-samāpatty-ādi-vyutthitasyēva bhāvādi-viparyāsa-vāsanā-prabhava-kleśa-
(P. 184^b)jñeyāvaraṇasyōtpatter amukta eva yogī bhavet. yasmāc ca yathōktam
eva tattva-jñānam mukty-āvāhakam, nānyathā 'tiprasaṅgāt. atah prāg-uktam
eva parama-tattva-darśanam grāhyam. tena sarva-dosa-virodhi¹-nairātmya-da-
rśana²-pratyaksikṛte sati tad-viruddhatvāt kleśāvaraṇam jñeyāvaraṇam ca pra- 5
hīyate. atah pratibandhābhāvād ravi-kiraṇavad apagata-megh'ādy-āvarane na-
bhasi sarvatra pratītyasamutpanne vastuni tattvōtpatty-ādi-kalpanā-rahite 'vyā-
hato yogī³-pratyakṣo jñān'ālokaḥ pravartate. tathā hi vastu-svabhāva-prakāśa-
rūpam vijñānam. [Tib. 240^a] tac ca samnīhitam api vastu pratibandha-sad-
bhāvān na prakāśayet. pratibandhābhāve tu⁴ saty acintya-śakti-višeṣa-lābhāt 10
kim iti sakalam eva vastu na prakāśayet. atah samvṛti-paramārtha-rūpeṇa
sakalasya vastuno yathāvat parijñānāt sarvākāra-jñatvam avāpyeta⁵. ato 'yam
eva sarvāvaraṇa-prahāṇe sarvākārajñatvādhigame ca paramaḥ panthāḥ. višeṣas
tv ayam yoginām pṛthagjanebhyaḥ: te hi māyākārā iva māyāyām⁶ yathāvat
prasiddha-mātrāsatyatā-parijñānān na bhāvān satyato⁵ 'bhiniṣante, tena te 15
yogina ity ucyante. ye tu tām māyām bāla-prekṣaka-janavat satyatvenābhi-
niṣṭās⁸ tadvad⁹ bhāvam api te viparītābhiniṣeṣād bālā ucyanta iti sarvam
aviruddham. tataś ca yukty-Āgamābhyaṁ parividita-māyōpamādvaya-cittāḥ
tattvātattvāvabodhābhāvudyata¹⁰-matayo 'dvayam māyōpama-cittam tathya-sam-
vṛti-rūpam eva śruta-cintā-(P. 185^a)mayena jñānena vyavasthāpya pratītya- 20
samutpāda-dharmatayā sarvākārajñatādy-aṣṭābhīṣamaya-krameṇa s'ādara-nira-
ntara-dīrgha-kāla-višeṣa¹¹-bhāvanayā bhāvayantah saṃhṛta-sakala-vikalpam ā
bhāvam anubaddham¹² māyōpamādvaya-vijñāna-mātra-prabandham āsādayanti
yog'īsāḥ. sa eva mukhyāḥ pratipakṣaḥ. prathamām tu māyōpamam iti sā-
bhijalpam vijñānam¹³ vyavasthāpakam tad anuguṇam, na tu¹⁴ pratipakṣa- 25
bhūtam. [Tib. 240^b] tathā hi bāhyārtha-naye pudgala-nairātmyādi-bhāvanā
'pi na vastu-rūpam cetasy avasthāpya kriyate. vastuno nirvikalpa-jñāna¹⁵-
samadhigamyatvāt¹⁶ tasy & e' ādāv asambhavāt¹⁷ bhāve bhāvanā-¹⁸vaiyarthya-

1. nirodhe C. 2. °ne CT. 3. gī PC. 4. om. C. 5. °pyate T. .6
māyām PT, māyā C, sgyu-ma-la. 7. as° C. 8. °ṣṭāsuddhas C. 9. tad C.
10. °dyuta P, °vaya-cittatvās tathāvab°C. 11. °ṣaṇa C. 12. °ddha C. 13. om.
Tib. 14. PT add: mukhya-, but not in C & Tib. 15. sems-kyis. 16. samādh°
C. 17. °mbharāt C.

prāpteh¹⁸ tasmāt tatrāpy ayam paro nāma-mātrānusyūta-vikalpa-pratibimbe-tattvāvadhān'ānukūlyā¹-bhājī² ³vastv-adhyavasāyī⁴ samtuṣyati⁵. tad atra nām'ā-kārābhyaśāt 'katham jalpo⁶ na vivardhito⁷ bhavati.

stimitāntar'ātmānaḥ krameṇa vikalpa-saṁhāra iti cet. tad etad itaratrāpi
5 samānam. ity alam atiprasaṅgena.

asyām khalu punas tathāgata-tathatāyām nirdiśyamānāyām
iyām mahā-pṛthivī tasyām velyām ṣaḍ-vikāram aṣṭādaśa-mahā-
nimittam akampat prākampat samprākampat acalat prācalat
samprācalat avedhat prāvedhat samprāvedhat aranat prāraṇat
10 samprāraṇat akṣubhyat prākṣubhyat samprākṣubhyat agarjat
prāgarjat samprāgarjat tathāgatasyārvānuttarām samyaksam-
bodhim abhisambudhyamānasyēti ||

tad evam⁷ sarv'ākāra-ramaṇīya-tathatā-nirdeśasya māhātmya-khyāpanāya
dharmatā-balān nimittam utpannam ity āha: asyām khalu punar ity-ādi. ṣaḍ-
15 vikāram aṣṭāda(P. 185^b)śa-mahā-nimittam iti kriyā-višeṣaṇatvād eka-vacanam.
tatra ⁸ṣaḍ-vikārā⁸ ⁹bhājana-loke abhisam̄skṛtām anabhisam̄skṛtām ca pṛthivīm ⁹
adhibhṛtya¹⁰ yathā-saṁkhyam calanam unnamanam ca, sattva-loke caturvidha-
sattva-nikāyam akuśalinam nānā-devatā'bhimuktam¹¹ māninam¹² vidyāvantam
cādhikṛtya yathākramam avanamanam ūrdhvā¹³-gamanam adho-gamanam gho-
20 ṣōnnadanam ca. aṣṭādaśa-mahā-nimittāni punar esām eva ṣaṇṇām vikārāṇām
mrdu-madhyādhimātra-kriyā-bhedenākampad yāvat samprāgarjad ity artha¹⁴-
nirdeśād bhavanti. atha vā madhyād unnamaty ante 'vanamatīty ekah, ayam
eva ca¹⁵ viparyayena dvitīyah, tathā¹⁶ pūrvā dig unnamaty aparā¹⁷ dig avanama-
tīti tṛtīyah, ayam eva viparyayāc caturthah, [Tib. 241^a] tathā daksinā dig
25 unnamaty uttarā dig avanamatīti pañcamah, ayam eva viparyayena saṣṭha iti
ṣaḍ-vikārā bhavanti. aṣṭādaśa-mahā-ni(P. 186^a)mittāni punas tathāivāvaganta-

18...18. yatu vaiyarthya-prāptih C, yatne v° P. 1. °vabodh'ān° CT. 2. °ji CT, °jina P, brten-pa. 3...3. °sāyī tam tuṣy° P, vastudhyavasāyām samt° C. 4.

°yo T. 5...5. kajalpo(!) P. 6. vardh° C. 7. eva C. 8...8. vadv° C, coddhau vikārau P. 9...9. bhājana-loke 'bhisaṁskṛtā ca pathav° C. 10. adhik° PC.

11. °tā-vim° P. 12. mānitam C. 13. ūrddha PC. 14. arthaḥ P. 15. om. P.

16. °thā hi CT. 17. apūrvā C.

vyāni.

punar aparam Subhūtiḥ sthaviras tān deva-putrān āma-
ntrayate sma | evam hi deva-putrāḥ Subhūtiḥ sthaviras tathā-
gatam anujātah ||

upasamharann āha : evam hīty-ādi. tathāgatam anujāta iti evam sarva-
jñat'ākārānujātatvenānujātah. 5

punar aparam Subhūtiḥ sthaviro na rūpam anujāto na
vedanām na samjnām na samskārān na vijñānam anujāto na
srotaāpatti-phalam anujāto na sakṛdāgāmi-phalam nānāgāmi-
phalam nārhattva-phalam anujāto na pratyekabuddhatvam anu-
jāto na buddhatvam anujātah || tat kasya hetoh | tathā hi te 10
dharmā na samvidyante nōpalabhyante yair anujāyeta ye cā-
nujāyeran || evam hi Subhūtiḥ sathaviras tathāgatam anujā-
tah ||

ajāti-svabhāvam kathayann āha : punar aparam Subhūtiḥ sthaviro na
rūpam ity-ādi. tathāiva tat kasya hetor ity āśaṅky' āha : tathā hīty-ādi suga- 15
mam. evam hīty-ādi evam māyōpamatvān mārgajñat'ākārānujātatvena tathāga-
tam anujātah.

atha khalv āyuṣmān Śāriputro Bhagavantam etad avocat |
gambhīra-caryēyam Bhagavan yad uta tathatā ||

tathatā'nupalambha-svabhāvam nirdiśann āha : gambhīra-caryēyam ity-ādi. 20
sarv'ākārajñat'ākāra-svabhāvānupalambhāt tathatā gambhīra-caryā.

evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Śāriputram etad avocat |
evam etac Chāriputrāvam etat | gambhīra-caryēyam Śāriputra
yad uta tathatā | asmin khalu punah tathatā-nirdeśe nirdiśya-
māne trayāṇām bhikṣu-śatānām anupādāy' āsravebhyaś cittāni 25
vimuktāni pañcānām ca bhikṣuṇī-śatānām virajo (310) vigata-

malam dharmeṣu dharma-cakṣur viśuddham pañcabhiś ca deva-putra-sahasraiḥ pūrva-parikarma-kṛtair anutpattikeṣu dharmeṣu kṣantiḥ pratilabdhā ṣaṣṭeṣ ca bodhisattvānām anupādāy' āsra-vebhyaś cittāni vimuktāni ||

5 sādhūktatvenānuvadann āha: evam etad ity-ādi. bhagavatām na viphalā dharma-deśanēty āha: asminn ity-ādi. pūrva-parikarma-kṛtair iti sambhārabhūmy-ādau samupārjita¹-punya-jñāna-sambhāraiḥ pūrva-parikarmabhiḥ kṛtā niśpāditā ye tair māyōpama-dharma-bhāvanāyām kṣāntir adhimuktih pratila-bdhēty eke.

10 sarvatraga-dharmadhātu-prativedhād anutpattikadharma-kṣāntir adhigatēty apare.

15 atha khalv āyuṣmān Śāriputras teṣām bodhisattvānām anupādāy' āsravebhyaś cittāni vimuktāni viditvā Bhagavantam etad avocat| ko Bhagavan hetuḥ kah pratyayo yad eteṣām bodhisattvānām anupādāy' āsravebhyaś cittāni vimuktāni ||

kena kāraṇena mahāyāna-pravṛttānām hīnayānāvakāśo bhavatīty āha: ko Bhagavan hetur ity-ādi. tatra hetur upādāna-kāraṇam, [Tib. 241^b] pratyayah sahakāri-kāraṇam².

20 Bhagavān āha| etaiḥ Śāriputra bodhisattvaiḥ pañca-buddha-śatāni paryupasitāni sarvatra ca dānam dattām śīlam rakṣitām kṣāntyā sampāditām vīryam ārabdhām dhyānāny utpāditāni | te khalu punar ime prajñāpāramitāyā 'parigṛhitā upāya-kauśalyena ca virahitā abhūvan |

prajñāpāya-kauśalya-vaikalyām kāraṇam ity āha : etaiḥ Śāriputrēty-ādi.

25 kim cāpi Śāriputra eteṣām bodhisattvānām asti mārgaḥ śūnyatā vā ānimitta-caryā vā apraṇihita-manasikāratā vā | atha

1 °pajāta C. 2. rkyen=pratyaya.

ca punar etair upāya-kauśalya-vikalatvāt bhūta-koṭih sāksāt-
kṛtā śrāvaka-bhūmau nirjātā⁽¹⁾ na buddha-bhūmau|

upacayārtham¹ āha : *kim cāpīty-ādi.*

tad-yathā 'pi nāma Śāriputra paksinah śakuner yojana-
śatiko vā dvi-yojana-śatiko vā tri-yojana-śatiko vā catur-yojana-
śatiko vā pañca-yojana-śatiko vā ātmabhāvo bhavet| sa Trayā-
strimśeṣu deveṣu vartamāno Jambūdvīpam āgantavyam manyeta|
sa khalu punah Śāriputra pakṣī śakunir ajāta-pakṣo vā bhavec
chīrṇa-pakṣo vā bhavec chinna-pakṣo vā bhavet| sa trayā-
strimśato deva-nikāyād ātmānam utsṛjyēha Jambūdvīpe prati-
śṭhāsyāmīti manyeta| atha tasya paksinah śakunes tataḥ (311)
patata ākāse antarikṣe sthitasyāntarā cittasyāīvam bhaved aho
batāham punar eva trayastrimśeṣu deveṣu pratiṣṭheyam iti|
tat kiṁ manyase Śāriputrāpi nu sa pakṣī śakunih pratibalaḥ
punar eva trayastrimśeṣu deveṣu pratiṣṭhātum ||

5

10

15

āyuṣmān Śāriputra ahā| no hīdaṁ Bhagavan||

Bhagavān ahā| sacet punar evam cintayed aho batāham
akṛto 'nupahato Jambūdvīpe pratiṣṭheyam iti| tat kiṁ manyase
Śāriputrāpi nu sa pakṣī śakunir akṛto 'nupahato Jambūdvīpe
pratiṣṭhet ||

20

Śāriputra āha| no hīdaṁ Bhagavan| kṛtaś ca sa Bhagavān
upahataś ca bhavet Jambūdvīpe ca patitāḥ san maraṇam
vā nigacchet maraṇa-mātrakam vā duḥkham ||

spaṣṭārtham² ca drṣṭāntam āha tad-yathā 'pīty-ādinā. paksinah śakuner iti
pakṣau dvāv asyēti pakṣī, naro 'pi mitrāri-pakṣa-sadbhāvāt pakṣī syād iti 25
śakuni-grahaṇam. Śivādir api śakunih syād iti pakṣī 'ti vacanam.

(1) niryatā iti kha° gha° na° ca°|

1. °cary° C. 2. prṣṭārth° C.

tat kasya hetoh | evam hy etad Bhagavan bhavati yad
asya mahāmś c' ātmabhāvo bhavati pakṣau cāsyā na bhavata
uccāc ca prapati⁽¹⁾ ||

5 evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Śāriputram etad avocat |
evam etac Chāriputrāīvam etat | kiṁ cāpi Śāriputra bodhi-
sattvo mahāsattvo 'nuttarāyāṁ samyaksambodhau cittāny
utpādyā Gaṅgā-nadī-vālukōpamān kalpām tiṣṭhan dānam da-
dyāt śilām rakṣet kṣāntyā sampādayet vīryam ārabheta dhyā-
nāni samāpadyeta mahac cāsyā prasthānam bhavet mahāmś
10 cāsyā cittōtpādo bhaved anuttarām samyaksambodhim abhi-
samboddhum | saced ayam prajñāpāramitayā 'parighīta upā-
ya-kauśalyena ca virahito bhaved evam śrāvaka-bhūmim vā
pratyeka-bhūmim vā patati ||

no hīdam ity-ādi-vacanam niryuktikam evēti tat kasya hetor ity āśaṅky'
15 āha (P. 186^b) guru-dravyasyōrdhvā-pradeśāt pāte vastu-dharmatvena niyamāt.
kṣatatrādikam ity āha : evam hy etad ity-ādi.

dārṣṭāntikam artham āha : evam etad ity-ādi. patatīti dān'ādi-prayukta-
syāpi prajñāpāramitōpāya-kauśala-prayogam antareṇa śrāvak'ādi-bhūmau pāto
bhavati. anena ca tad-ubhaya-yogasya niryāne prādhānyam āveditam.

20 yathā-nirdiṣṭa-śoḍāśa-prakāram eva svabhāva-lakṣanam grāhyam.

tathā cōktam :

kleśa^I-linga^{II}-nimittānām^{III} vipakṣa-pratipakṣayoh
viveko^{IV} duṣkarākāntāv^{V.VI} uddeśo^{VII} 'nupalambhakah^{VIII} || (29)
niśiddhābhiniśeśas^{IX} ca yaś c' ālambana-samjñakah^X
25 vīpratyayo^{XI} 'vīghātī^{XII} ca so 'padāgaty^{XIII.XIV}-ajātikah^{XV} || (30)
tathatā'nupalambhas^{XVI} ca svabhāvah śoḍāśātmakah
lakṣmēva¹ laksyate cēti caturtham lakṣanam matam || iti. (31)

(1) prapatitah iti kha° ca° |

1. °kṣmīva C, laksīva PT, mtshon-cha lta-bur for mtshon-bya lta-bur ?

punar aparam Śāriputra bodhisattvo mahāsattvo 'titānāgata-pratyutpannānām buddhānām bhagavatām tac chīlam tam
 (312) samādhiṁ tām prajñām tām vimuktīm tam vimukti-jñāna-darśanām samanvāharati ādhārayati⁽¹⁾ nimitta-yogena na
 sa⁽²⁾ tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām śīlam na 5
 jānāti na paśyati na samādhiṁ na prajñām na vimuktīm na
 vimukti-jñāna-darśanām tathāgatānām arhatām samyaksam-
 buddhānām jānāti na paśyati| so 'jānann apaśyan śūnyatāyāḥ
 śabdam śr̄ṇoti sa tam śabdam nimitti-karoti tam śabdam
 nimitti-kṛtyānuttarāyām samyaksambodhau pariṇāmayitum 10
 icchatī| tato veditavyam etat sthāsyaty ayam śrāvaka-bhūmau
 vā pratyeka-buddha-bhūmau vēti|| tat kasya hetoḥ| evam hy
 etat Śāriputra bhavati| yat prajñāpāramitayā 'parighīta upā-
 ya-kauśalyena ca virahito bhavati||

[Tib. 242^a] yathākta-prayoga-parijñānam¹ mokṣabhāgīya-kuśala-mūlavata² evēti 15
 mokṣabhāgīyam vaktum āha : puuar aparam Śāriputra bodhisattva ity-ādi.
 tatra : āmukhikaraṇāt samanvāharati. niścaya-prabhāven' ādhārayati.³ nimitta-yogenēti ekāntābhiniveśa-yogena. laukika-lokottara-jñānābhyaṁ anavagamanān⁴
 na jānāti na paśyatīti yojyam. pariṇāmayitum icchatīti śūnyataīvānuttarā sa- 20
 myaksambodhir iti pariṇāmanāt. pūrvavat tat kasya hetor ity āśaṅky' āha :
 evam hīty-ādi.

mokṣabhāgīya-nirdeśādhikārād vyatireka-nirdeśenēdam uktam syāt : ani-
 mitt'ālambana-jñān'ākāreṇa dān'ādi-sarva⁵-buddha-dharmānām sva-samtāne prā-
 durbhāvāt samudāgame kartavye⁶ yat kauśalam prajñāpāramitōpāya-lakṣaṇam
 tad asmin sarv'ākārābhisaṁbodhe⁷ mokṣabhāgīyam i(P. 187^a)ṣṭam. mokṣo 'tra 25
 visamyoga-viśeṣaḥ. tad-bhāga-hitatvān⁸ mokṣabhāgīyam, ⁹prathamataḥ sarv'ākā-

(1) adhyāsayati iti kha°|

(2) nimitta-yogena na sa ity atra, ca° pustake sarva-nimitta-yogena iti pātho 'sti |

1. °na PC. 2. °vat PT. 3. avadh° PT. kun-tu ḥdsin-pa. 4. °mān C. 5. om. Tib. 6. °vya P. 7. °dhi C, °ravab° (for °rāvab° ?) P, mñon-par rtogs-pa. 8. rah° C, phan-pa ñiid yin-pas.

rābhisaṁbodh'ātmake⁹ śāsane 'vatāra¹-hetu-bhūtaṁ śruta-cintāmayam. atah prajñōpāya-kauśala-virahād bhūmi-dvaye pāta iti.

tathā cōktam :

5 animitta-pradān'ādi-samudāgama-kauśalam
sarv'ākārāvabodhe 'smin mokṣabhāgīyam iṣyate|| iti. (32)

10 Śāriputra aha | yathā 'ham Bhagavan Bhagavato bhāsi-
syārtham ājānāmi | yo bodhisattvaḥ prajñāpāramitayā 'pari-
grhīta upāya-kauśalyena ca virahitah kiñ cāpi sa bahunāpi
puṇya-sambhāreṇa yuktaḥ kalyāṇa-mitra-virahitaś ca bhavati
samśayas tasyānuttarām samyaksambodhim prāptum ||

kauśalam eva spaṣṭayann āha : yathā 'ham ity-ādi. bhāsiṣṭasyēti sthāsyaty
ayaṁ śrāvak'ādi-bhūmāv [Tib. 242^b] ity asya yathā 'ham artham ājānāmi tathā
bahu-puṇya-sambhār'ādinā 'pi mahā-bodhy-adhigame samśayo bhavati.

15 tasmāt tarhi Bhagavan bodhisattvena mahāsatvenānuttarām samyaksambodhim abhisambodhu-kāmena prajñāpāra-
mitā bhāvayitavyā upāya-kuśalena ca bhavitavyam ||

20 katham tarhi prāpyata ity āha : tasmāt tarhīty-ādi. prajñāpāramitā bhā-
vayitavyā upāya-kuśalena ca bhavitavyam iti. tatra : prajñāpāramitā sarv'ākā-
rair nikhila-dharma-parijñānam. upāyo buddh'ādi-visaye śraddhā, dān'ādau
vīryam, kalyāṇa-kāmat'ādeḥ smaraṇam, karma-karṭṛ-kriyā'nupalambhaś ca
samādhih. tad evam indriyārthābhāvād anindriya-svabhāva-śraddhā-vīrya-smṛti-
samādhi-prajñā-svabhāvam pañca-prakāram mokṣabhāgīyam. kuśala-mūlam
upārjanīyam ity uktam bhavet.

tathā cōktam :

25 buddh'ādy-ālambanā śraddhā^I vīryam dān'ādi-gocaram^{II}
smṛtir āśaya-sampattiḥ^{III} samādhir avikalpanā^{IV} || (33)
dharmesu sarvair ākārair jñānam prajñēti^V pañcadhā | iti.

9 ... 9. om. Tib. 1. °tmakaiśānevat° P, °tmake śāsavat° C.

evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Śāriputram etad avocat |
 evam etac Chāriputrāvam etat | yaḥ Śāriputra bodhisattvah
 prajñāpāramitayā 'parigṛhīta upāya-kauśalyena ca virahitah
 kim cāpi sa bahunā punya-sambhāreṇa yuktaḥ (313) kalyāna-
 mitra-virahitaś ca bhavati samśayas tasyānuttarāṁ samyak-
 sambodhiṁ prāptum || tasmāt tarhi Śāriputra bodhisattvena
 mahāsattvenānuttarāṁ samyaksambodhim abhisambodhu-kā-
 mena prajñāpāramitā bhāvayitavyā upāya-kuśalena ca bhavita-
 vyam || 5

sādhūktatvenānuvadann āha : evam etad ity-ādi.

10

atha khalu Śakro devānām indrah sārdham kāmāvacarair
 deva-putrair Brahmā 'pi Sahā-patiḥ rūpāvacarair deva-putraiḥ
 sārdham Bhagavantam etad avocat | gambhīrā. Bhagavan pra-
 jñāpāramitā durabhisambhavā Bhagavann anuttarā samyak-
 sambodhiḥ parama-durabhisambhavā Bhagavann anuttarā sa-
 myaksambodhir abhisambodhum || 15

evam api na sarvair anuttarā samyaksambodhiḥ śraddh'ādibhiḥ prāpyety
 āha : gambhīrēty-ādi. madhyaiḥ śraddh'ādibhir aprāpyamānatvād dur-abhisam-
 bhavā. mṛdubhis tair evānadhibigamyamānatayā parama-dur-abhisambhavā.

37 atha khalu Bhagavāns tān Śakra-devēndra-pramukhān 20
 kāmāvacarān deva-putrān sahā-pati-mahā-Brahma-pramukhān
 rūpāvacarāms ca deva-putrān āmantrayate sma | evam etad
 deva-putrā evam etat | gambhīrēyam deva-putrāḥ prajñāpāra-
 mitā durabhisambhavā 'nuttarā samyaksambodhiḥ parama-
 durabhisambhavā 'nuttarā samyaksambodhir abhisambodhum 25
 duṣprajñair hīna-viryair hīnādhimuktikair anupāya-kuśalaiḥ
 pāpa-mitra-samsevibhiḥ ||

tathātvānuvadann āha : evam etad deva-putrā ity-ādi. duḥprajñair ity-ādi.

sarvā(P. 187^b)kāra-dharma¹-parijñāna-virahād duhprajñāḥ. dānādi-visaya-viryavaikalyena hīna-viryāḥ. sarv[Tib. 243^a]āvikalpana-samādhī-viyogena hīnādhimuktikāḥ. buddhādy-ālambana-śraddhābhāvād anupāya-kuśalāḥ. hita-vastvādi-smaraṇa-vaidhuryāt pāpa-mitra-saṁsevināḥ. anenēdam uktam syāt: dharmatēyam yato 'dhamātraiḥ śraddhādibhiḥ samyaksambodhiḥ subodhā. mṛdubhis tair eva durbodhēti. arthād idam ākṣiptam: madhyaiḥ pratyeka-bodhiḥ, mṛdu bhiḥ śrāvaka-bodhir iti.

tathā cōktam:

tīkṣṇaiḥ subodhā sambodhir, durbodhā mṛdubhir matā|| iti. (34)

10 atha khalv āyuṣmān Subhūtir Bhagavantam etad avocat|
yad Bhagavān evam āha| durabhisambhavā 'nuttarā samyak sambodhiḥ parama-durabhisambhavā 'nuttarā samyaksambodhir abhisamboddhum iti| katham Bhagavan durabhisambhavā 'nuttarā samyaksambodhiḥ parama-durabhisambhavā 'nuttarā samyaksambodhir abhisamboddhum| yatra na kaścid abhisambudhyate||

paramārtha-satyāśrayena durabhisambhavatvam vighaṭayann āha: *yad Bhagavān evam* ity-ādi. *katham* iti kṣepe nāīvēty arthāḥ.²

20 tat kasya hetoh| śūnyatvāt Bhagavan sarva-dharmāṇām na sa kaścid dharmāḥ saṁvidyate yo dharmāḥ śakyo 'bhisamboddhum|

katham na kiṁcid abhisambudhyata iti *tat kasya hetor* ity āśāṅky' āha: *śūnyatvād* iti anutpannatvād abhisamboddhavyo dharmo nāstīty arthāḥ.

25 tathā hi Bhagavan sarva-dharmāḥ śūnyāḥ yasyāpi Bhagavan dharmasya prahāṇāya dharmo deśyate so 'pi dharmo na saṁvidyate evam yaś cābhisaṁbudhyetānuttarām (314) samyak-

1. °rmai P. 2. āha PC. tha-tshig-go.

sambodhim yac cābhisaṁboddhavyam yaś ca jānīyād yac ca
jñātavyam⁽¹⁾ sarva ete dharmāḥ śūnyāḥ | anenāpi Bhagavan
paryāyeṇa mamaīvam bhavati | svabhisambhavā 'nuttarā sa-
myaksambodhir abhisambodhum na durabhisambhavēti ||

tad eva spaṣṭayann āha : *tathā hi Bhagavann* ity-ādi. *prahāṇāyēti* kleśā-
nām ānantarya-mārgena prahāṇārtham. *abhisambudhyetābhisaṁboddhavyam* iti.
vimukti-mārgāvasthāyām ājānīyād ājñātavyam iti viṣeṣa-mārgena. *anenāpiti*
kartr̄-karma-kriyā'nu-pala-mbhenāpi.

evam uktे Bhagavān āyuṣmantam Subhūtim etad avocat |
asambhavatvāt Subhūte durabhisambhavā 'nuttarā samyaksam= 10
bodhir asad-bhūtatvāt Subhūte durabhisambhavā 'nuttarā sa=
myaksambodhir avikalpatvāt Subhūte durabhisambhavā 'nuttarā
samyaksambodhir aviṭhapitatvāt Subhūte durabhisambhavā
'nuttarā samyaksambodhiḥ parama-durabhisambhavā 'nuttara
samyaksambodhir abhisambodhum || 15

śūnyatve 'pi svabhisambhavatvam nāstīty āha : *asambhavatvād* [Tib. 243_b]
ity-ādi. tatra : hetor asambhavatvād *asambhavatvam*. kāryābhāvād *asadbhū=*
tatvam. tato¹ laukika-lokottara-jñānāviṣayatvād yathākramam *avikalpitatvam*
*aviṭhapitatvam*² iti pada-dvayam yojojam. idam uktam bhavati: dharmāṇām
anutpannatvena jñānāviṣayatvāt³ katham svabhisambhavā⁴ 'nuttarā samyaksam= 20
bodhiḥ. kiṃ tarhi. evam dharmādhi(P. 188^a)mokṣe 'pi puṇya-jñāna-sambhāram
upārjya⁵ yogi-saṁvṛtyā māyā-puruṣeṇāvādhigamyamānatvād⁶ dur-abhisambha-
vēti.

42 atha khalv āyuṣmān Śāriputra āyuṣmantam Subhūtim etad
avocat | śūnyam ity anenāpy āyuṣman Subhūte paryāyeṇa dur= 25
abhisambhavā 'nuttarā samyaksambodhiḥ parama-durabhisam-

(1) *yac c' ājñātavyam iti kha° ga° gha°|*

1. taśca P. 2. aṭhipit° P. 3. °nā-v° P, jñāv° C. 4. °thāmsambh° P.

5. °ijyam CT. 6. °nevodh° P, °nodhigamyatvād C.

bhavā 'nuttarā samyaksambodhir abhisambodhum || tat kasya
 hetoh | na hy āyuṣman Subhūte ākāśasyālvam bhavaty aham
 anuttaram samyaksambodhim abhisambhotsye iti || evam c'
 āyuṣman Subhūte ime dharmā abhisambodhavyāḥ | tat kasya
 5 hetoh | ākāśa-samā hy āyuṣman Subhūte sarva-dharmāḥ ||

etad evopodalayann¹ āha : *sūnyam ity anenāpīty-ādi.* tathāiva tat kasya
 hetor ity āśāṅky' āha : *na hy āyuṣmann ity-ādi. abhisambhotsya iti sūnyatven'*
ākāśa-svabhāvasya bodhisattvasyāham abhisambhotsya ity evam prayogābhāvād
 eva durabhisambhavēty arthaḥ. evam cēty-ādi. niḥsvabhāvā evābhisambodha-
 10 vyāḥ. pūrvavat tat kasya hetor ity āśāṅky' āha : *ākāśēty-ādi. dharmā yasmād*
ākāśa-samās tathā cōtpāda-vaidhuryād durabhisambhavā bodhir ity arthaḥ.

yadi c' āyuṣman Subhūte svabhisambhavā bhaved anuttarā
 samyaksambodhiḥ na tv evam Gaṅgā-nadī-vālukōpamā bodhi-
 sattvā vivarterann anuttarāyāḥ samyaksambodheḥ | yasmāt
 15 tarhy āyuṣman Subhūte Gaṅgā-nadī-vālukōpamā bodhisattvā
 vivartante 'nuttarāyāḥ samyaksambodhes tasmat āyuṣman Su-
 bhūte (315) evam vijñāyate durabhisambhavā 'nuttarā samya-
 ksambodhiḥ parama-durabhisambhavā 'nuttarā samyaksam-
 bodhir abhisambodhum iti ||

20 samvṛtyā 'pi svabhisambhavatvam nirākurvann āha : *yadi c' āyuṣmann*
 ity-ādi. *na² vivarterann* iti abhilāṣā³-sadbhāvān na tv eva⁴ nivarteran. vya-
 tireka-mukhena nirdiśyānvaya-mukhen' āha : *yasmāt tarhīty-ādi.*

evam ukte āyuṣmān Subhūtir āyuṣmantam Śāriputram
 etad avocat | kim punar āyuṣman Śāriputra rūpam vivartate
 25 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ ||

Śāriputra āha | no hīdam āyuṣman Subhūte | Subhūtir

1. evotpādval° P. evoyoddhayann C, bstan-par byed-pas. 2. om. PCT.
 3. °lāpa C. 4. evam PT & Ed.

āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra rūpāt sa dharmo
yo vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra vedanā
samjñā samskārā vijñānam vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksam-
bodheḥ || 5

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra veda-
nāyāḥ samjñāyāḥ samskārebhyo 'nyatra vijñānat sa dharmo
yo vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ || 10

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra ya rūpa-
tathatā sā vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra ya vedanā-
tathatā samjñā-tathatā samskāra-tathatā ya vijñāna-tathatā sā
vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ || 15

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

(316) Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra
rūpa-tathatāyāḥ sa dharmo yo vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksam-
bodheḥ || 20

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra veda-
nā-tathatāyāḥ samjñā-tathatāyāḥ samskāra-tathatāyāḥ anyatra
vijñāna-tathatāyāḥ sa dharmo yo vivartate 'nuttarāyāḥ samyak-
sambodheḥ || 25

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

vivṛttir¹ eva na sambhavati tat katham tayā dur-abhisambhavatvam ity āha :

1. nivṛtt° C.

kim punar ity-[Tib. 244^a]ādi. rūp'ādayo dharmiṇas tad-vyatiriktā vā¹ tathatā-lakṣaṇo dharmas² tat-pr̄thagbhūto vā nivartamāno nivarteta³ kim iti sarvatra praśne dharmatābhīprāyeṇa pr̄ṣṭatvān⁴ no hīdam iti vākyārthah.

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra rūpam abhi-
5 sambudhyate 'nuttarām samyaksambodhim ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra vedanā samjñā samskārā vijñānam abhisambudhyate 'nuttarām sam-
yaksambodhim ||

10 āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra rūpāt sa dharma yo 'nuttarām samyaksambodhim abhisambudhyate ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

15 Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra veda-nāyāḥ samjñāyāḥ samskārebhyo 'nyatra vijñānāt sa dharma yo 'nuttarām samyaksambodhim abhisambudhyate ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra rūpa-tathatā 'nuttarām sambodhim abhisambudhyate ||

20 (317) āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra vedanā-tathatā samjñā-tathatā samskāra-tathatā vijñāna-tathatā 'nuttarām samyaksambodhim abhisambudhyate ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

25 Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra rūpa-tathatāyāḥ sa dharma yo 'nuttarām samyaksambodhim abhi-sambudhyate ||

1. PCT add tathatā-rūp'ādi. 2. Tib. adds here हम् = vā. 3. °rtet P. 4. °tvād P, pr̄thakatvād C, pr̄thaktvād T, and PCT add āha.

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputrānyatra ve-
danā-tathatāyāḥ saṃjñā-tathatāyāḥ saṃskāra-tathatāyāḥ anyatra
vijñāna-tathatāyāḥ sa dharmo yo 'nuttarām samyaksambodhim
abhisambudhyate ||

5

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputra rūpam
boddhavyam anuttarāyām samyaksambodhau ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputra vedanā
saṃjñā saṃskārā vijñānam boddhavyam anuttarāyām samyak-
sambodhau ||

10

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputrānyatra rūpāt
sa dharmo yo boddhavyo 'nuttarāyām samyaksambodhau ||

15

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputrānyatra veda-
nāyāḥ (318) saṃjñāyāḥ saṃskārebhyo 'nyatra vijñānat sa
dharmo yo boddhavyo anuttarāyām samyaksambodhau ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

20

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputra rūpa-tathatā
boddhavyā 'nuttarāyām samyaksambodhau ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputra vedanā-
tathatā saṃjñā-tathatā saṃskāra-tathatā vijñāna-tathatā boddha-
vyā 'nuttarāyām samyaksambodhau ||

25

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kiṁ punar āyuṣman Śāriputrānyatra rūpa-
tathatāyāḥ sa dharmo yo boddhavyo 'nuttarāyām samyaksam-

bodhau ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputrānyatra veda-
nā-tathatāyāḥ samjñā-tathatāyāḥ saṁskāra-tathatāyā anyatra
5 vijñāna-tathatāyāḥ sa dharmo yo boddhavyo 'nuttarāyāṁ sa-
myaksam bodhau ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

pramudit'ādi-sapta-bhūmiṣu sāmānyena vivṛtty-asambhavāṁ nirdisyācal'ādi-
bhūmi¹-traye² punar bodhaka-bodhya-dharma-bheden' āha : kim punar āyuṣmañ
10 Chāriputra rūpam abhisambudhyata iti-ādi.

Subhūtir āha | tāt kiṁ manyase āyuṣman Śāriputra tathatā
vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | tat kiṁ manyase āyuṣman Śāriputra tatha-
15 tāyāṁ sa dharmo yo vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ ||

(319) āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

Subhūtir āha | tat katamah punar āyuṣman Śāriputra sa
dharmo yo vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ yas tasyāṁ
eva dharmatāyāṁ sthitāḥ sarva-dharmāsthāna-yogena | katamo
20 vā punah sa Śāriputra dharmo yā tathatā | kaccid vā punar
āyuṣman Śāriputra tathatā vivartisyate ||

āha | no hīdam āyuṣman Subhūte ||

samantaprabhāṁ buddha-bhūmim adhikṛty'. āha : tat kiṁ manyasa ity-ādi.
tat katama iti tasmān nivṛtty-asambhavād eva (P. 188^b) kāraṇād yas tasyāṁ
25 eva dharmatāyāṁ śūnyatāyāṁ sarvānabhiniveśa-yogena sthitāḥ katamah sa dharmo
vivartate, nāīva kaścid ity arthaḥ. katamo vēti nāīva kaścit. kaccid iti nipāto
'pi-nu-śabdārthe vartate.

1. om. P. 2. °yena PT.

Subhūtir āha | evam āyuṣman Śāriputra satyataḥ sthitito
 'nupalabhyamānānām sarva-dharmāṇām katamah sa dharmo
 yo vivartīsyate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ ||

upasamharann āha : *evam āyuṣmann* ity-ādi. satyata iti paramārtha-satyataḥ. sthitita iti prajñapti-vyavasthānata ity eke. jñāna-jñeya-svabhāva-tattva-virahād yathākramam satyataḥ sthitita ity apare. 5

evam ukte āyuṣmān Śāriputra āyuṣmantam Subhūtim etad avocat | yayā dharma-naya-jātyā āyuṣmān Subhūtiḥ sthaviro nirdiśati tayā na sa kaścid dharmo yo vivartate 'nuttarāyāḥ samyaksambodheḥ | 10

saṃvṛti-saty'āśrayeṇa sv-abhisambhavatvam nirākriyamāṇam paramārthato yadi sādhyate tadā prakṛtā 'nupayogī 'ty āha : *yayēty-ādi. yayā dharma-naya-jātyā* yena dharmāṇām anutpāda-prakāraṇena nirdiśati¹ tathā na *kaścid vivartate*,² kim tu saṃvṛtyā vivartata iti [Tib. 244^b] matih.

ye ca khalu punar ime āyuṣman Subhūte trayo bodhi-sattva-yānikāḥ pudgalas tathāgaten' ākhyatāḥ eṣām trayāṇām vyavasthānam na bhavati | ekam eva hi yānam bhavati yad uta buddha-yānam bodhisattva-yānam yathā āyuṣmataḥ Subhūter nirdeśah || 15

saṃvṛtir eva nāstīti cet. tatra na kevalam pratyaks'ādi-bādhā. kim tarhi. 20 abhyupeta-bādhā 'pīty āha : *ye ca khalu punar ity-ādi. vyavasthānam na bhavatīti* sarva-dharmāṇutpāda-nirdeśena yasmād ekam eva bodhy-ātmakam sattvam cittam tad eva yātavyatvād yānam bodhisattva-yānam buddha-yānam tathāgata-bhūmi-saṃgrhītam tasmād dhetv³-avasthā-śrāvak'ādi-yāna-trayāṇutpattes tad-yānika-bodhisattvāṇām trayāṇām⁴ vyavasthānam na syāt⁵ tathā 'bhyupeta-virodha 25

1. °syate PCT; b'sad-pa. v. Ed. 2. °ścin niv° C. 3. °smāt ddh° P. 4. °nām vyavasthānām P. 5. Tib. inserts here: gsum-po gaṇ-dag yin hdi-dag ni de-bṣin-gṣegs-pas gsuṇs-pa yin-na ji-ltar tshe dañ ldn-pa rab-hbyor-kyis bstan-pa ltar-na ni rigs gsum-pa-rnams-kyi rnam-par gṣag-pa yod-par mi hgyur-gyi theg-pa gcig kho-nar hgyur-te.

iti bhāvah.

atha khalv āyuṣmān Pūrṇo Maitrāyanī-putra āyuṣmantam
 Śāriputram etad avocat | kim punar āyuṣman Śāriputr'
 āyuṣmān Subhūtiḥ sthavira ekam api bodhisattvam nābhypa-
 5 gacchati śrāvaka-yānikam vā pratyekabuddha-yānikam vā mahā-
 yānikam vā praṣṭavyas tāvad ayam āyuṣmān Subhūtiḥ stha-
 virah ||

sarva-dharmānutpannatve 'pi bodhi-sadbhāvenānyatamāika-bodhisattvābhya-
 pagamāt katham trividha-bodhisattvāvyavasthānam āpadyata ity āha : *kim*
 10 *punar āyuṣmann* ity-ādi. *kim ekam api bodhisattvam āyu(P. 189a)ṣmān Subhūtiḥ*
sthaviro nābhypagacchati, yatas trividha-pudgalāsattvam codyam¹ ity arthaḥ.
 jānann api tad-vacanena parihāram dāpayitum āha : *prṣṭavyas tāvad āyuṣmān*
Subhūtiḥ sthavira iti.

atha khalv āyuṣmān Śāriputra āyuṣmantam Subhūtim etad
 15 avocat | kim punas tvam āyuṣman Subhūte ekam api bodhi-
 sattvam nābhypagacchasi śrāvaka-yānikam vā pratyekabuddha-
 yānikam vā mahā-yānikam vā |

tam eva praśnayann āha : *kim punas tvam* ity-ādi.

(320) Subhūtir āha | kim punar āyuṣman Śāriputra yā
 20 tathatāyās tathatā tatra tathatāyām ekam api bodhisattvam
 samanupaśyasi śrāvaka-yānikam vā pratyekabuddha-yānikam
 vā mahā-yānikam vā ||

[Tib. 245^a] pratipraśnena² parihartum³ āha : *kim punar āyuṣmann* ity-ādi.
tathatāyās⁴ tathatēti anutpādasyāpi.

25 53 Śāriputra āha | na hy etad āyuṣman Subhūte tathatā 'pi

1. PCT add ta. 2. paripr^o CT, slar dris-pas. 3. °rttam P, °h(ār)am vaktum
 C °haran vaktum T. 4. tathāt^o P.

tāvat tribhir ākārair nōpalabhyate prāg eva bodhisattvah||

tattvato 'sattvān¹ na hy etad iti. vivṛṇvann āha: tathatā 'pīty-ādi. tribhir
ākārair² iti śrāvaka-yān'ādi³-prakāraih.²

Subhūtir āha| kim punar āyuṣman Śāriputra tathatā
ekenāpy ā⁽¹⁾kārenōpalabhyate||

5

vyavaccheda-phalatvād vākyasyāikenā⁴ tarhy upalabhyata ity āha: · kim
punar ity-ādi. ekenāpīti mahāyān'ātmakenāpi prakāreṇa.

āha| na hy etad āyuṣman Subhūte||

tulyatvān nyāyasyēty āha: na hy etad iti.

Subhūtir āha| kaccit punas tvam āyuṣman Śāriputra
tathatāyām ekam api bodhisattva-dharmām samanupaśyasi||

10

ādheyam api nirākartum āha: kaccit punar ity-ādi.

āha| na hy etad āyuṣman Subhūte||

na hy etad iti ⁵gatārtham.

Subhūtir āha| evam āyuṣman Śāriputra satyataḥ sthititas
tasya bodhisattva-dharmasyānupalabhyamānasya kutas tavāīvam
bhavati ayam śrāvaka-yāniko 'yam pratyekabuddhayāniko 'yam
mahā-yānika iti||

15

prakṛtārtham⁶ upasamharann āha: evam āyuṣmann ity-ādi. kutas tavāīvam
bhavatīti yogi-samvṛtyā 'nuttarā bodhir iti na tad-balāt paramārthato bodhis-
ttvāstītvam. tatas cāyam śrāvaka-yānika ity-ādi kasmāt tavāīvam bhavaty, api
tu nāīvam-cittam utpādayitavyam iti yāvat.

evam eteśām āyuṣman Śāriputra bodhisattvānām tathatāyām

(1) ekam api iti kha° ea°, etenāpi iti nā°|

1. °ttvām P, °ttvam T. 2...2. om. P. 3. dān° C. 4. °kanan C. 5...5
°rtha-sukṛtārtham C.

pravibhāvyamānānām aviśeṣatām nirviśeṣatām nirnānākaraṇa-
tām śrutvā yasya bodhisattvasya mahāsattvasya cittam nāvali-
yate na saṁliyate na pṛsthībhavati veditavyam etan niryāsyaty
ayam bodhisattvo mahāsattvo bodhyēti ||

5 codya-paramparayā prasaṅg'āgatam evārtham mokṣabhāgīya-lingatve yoja-
yann āha: evam eteṣām ity-ādi. pravibhāvyamānānām iti nirūpyamānānām.
tatrāviśeṣatā trividha-bodhisattvasya bhedānupalambhāt. nirviśeṣatā tathatāika-
rasatvenāvagamāt.¹ nirnānākaraṇatā² yathōkta-prakāra-vyatirekeṇa pṛthakkartum
aśakyatvāt. mṛdu-madhyādhimātra-mokṣabhāgīya-samanvāgamād [Tib. 245^b] ya-
10 thākramam cittam nāvalīyata (P. 189^b) ity-ādi pada-trayam yojyam.

atha khalu Bhagavān āyuṣmantam Subhūtim etad avocat|
sādhu sādhu Subhūte| evam etat Subhūte evam etat| prati-
bhāti te Subhūte yathā 'pi (321) nāma tathāgatānubhāvena
buddhādhiṣṭhānenēdām vadasi| evam eteṣām bodhisattvānām
15 tathatāyām pravibhāvyamānānām aviśeṣatām nirviśeṣatām
nirnānākaraṇatām śrutvā yasya bodhisattvasya mahāsattvasya.
cittam nāvalīyate na saṁliyate na pṛsthībhavati veditavyam
etan niryāsyaty ayam bodhisattvo bodhyēti ||

dharmaṭā'viruddhārtham kathayann āha: sādhu sādhu ity-ādi.

20 atha khalv āyuṣmān Śāriputro Bhagavantam etad avocat|
katamayā Bhagavan bodhyā niryāsyaty ayam bodhisattvo mahā-
sattvah ||

Bhagavān āha| anuttarayā Śāriputra samyaksambodhyā
niryāsyaty ayam bodhisattvo mahāsattvah ||

25 aneka-prakāra-bodhi-bhedād āha: katamayēty-ādi sugamam.

atha khalv āyuṣmān Subhūtir Bhagavantam etad avocat|

1 °katv° PT. 2. °kārāṇ° P.

anuttarāyām Bhagavan samyaksambodhau niryātu-kāmena bodhisattvena mahāsattvena katham sthātavyam katham śikṣitavyam ||

Bhagavān āha | anuttarāyām Subhūte samyak-sambodhau niryātu-kāmena bodhisattvena mahāsattvena sarva-sattveṣu sa=maṁ sthātavyam sarva-sattveṣu samam cittam utpādayitavyam na viṣama-cittena pare ālambitavyāḥ maitra-cittena pare āla=mbitavyāḥ hita-cittena pare ālambitavyāḥ kalyāṇa-cittena pare ālambitavyāḥ nihatamāna-cittena pare ālambitavyāḥ apratihata=cittena pare ālambitavyāḥ avihimsā-cittena pare ālambitavyāḥ avihethanā-cittena pare ālambitavyā sarva-sattveṣu māṭr-sam=jñām upasthāpya pitṛ-samjñā-putra-samjñā-duhitṛ-samjñām cōpasthāpya pare ālambitavyāḥ || evam hi Subhūte bodhi=sattvena mahāsattvenānuttarām samyaksambodhim abhisam=boddhu-kāmena sarva-sattvānām antike sthātavyam evam 15 śikṣitavyam sarva-(322)sattvānām aham nātha iti ||

utpanna-mokṣabhāgīyasyōtsāhino nirvedhabhāgīyārtham āha : *anuttarāyām Bhagavann* ity-ādi. *samaṇ sthātavyam* ity uddeśam nirdiśann āha : *sarva-sattveṣv* ity-ādi. *sama-cittam* anunayābhāvāt.¹ *na viṣama-cittam* dveṣa-virahāt. *maitra-cittenēti* pratyutpannārtha-cittena. *hita-cittenēti* anāgatārtha-cittena. *maitra²-hita-cittenēti* pratigha-viviktena. tad ev' āha : *avihimsā-cittenēti*. *avihethanā-cittenēti*. bhayōtpāda³-rahitenā. māṭr-samjñām ity-ādi sugamam. kim-tu bhrāṭr-bhaginī-mitrāmātya-jñāti-sālohitā-samjñās cōpalakṣaṇatvenāvagantavyāḥ. tatra ca māṭā-pitr-ādīnām dvayam dvayam ekākam kṛtvā pañc' ākārā vaktavyāḥ. *sarva-sat=25 tvānām aham nātha* iti.

idam uktam syāt : sama-maitra-hitāpratighāviheṭhanā⁴-citt'ākāraiḥ pañca=bhir māṭā-pitṛ-bhrāṭr-bhaginī-putra-duhitṛ-mitrā[Tib. 246^a]mātya-jñāti-sālohitā-citt'ākāraiś ca sarva-sattvālambane samyag-ūśmagata-kuśala-lābhāt sarva-sattvā-

1. annatayābh° C. 2. mitra P. 3. tay° PCT; h̄jigs-pa skyed-pa. 4. °gha=vih° PC, mtho-mtshams-pa med-pa.

nām trātēti.

tathā cōktam :

ālambanam̄ sarva-sattvā ūṣmaṇām iha śasyate
sama-citt'ādir ākāras teṣv eva daśadhōditaḥ || iti. (35)

5 svayam̄ ca sarva-pāpa-nivṛttau sthātavyam̄ dānam̄ dāta-
vyam̄ sīlam̄ rakṣitavyam̄ kṣāntyā sampādayitavyam̄ vīryam̄ āra-
bdhavyam̄ dhyānam̄ samāpattavyam̄ prajñāyām̄ parijayaḥ
kartavyo 'nuloma-pratiloma-pratītyasamutpādo vyavalokayitavyo
'nyeṣām̄ api tatra samādāpanena tad-varṇa-vādinā tat-sama-
10 nujñena ca bhavitavyam̄ ||

mūrdhānam adhikṛty' āha : svayam̄ cēty-ādi.

idam uktam syāt : svayam̄ sarva-pāpān nivṛttasya dān'ādyesu prati(P. 190^a)
pattyā sthitasya ca tathāivānyeṣām̄ pāpa-nivṛttau samādāpanena kuśala-pravṛ-
ttau¹ samādāpana-varṇa-vadana-samanujñānākārair² ālambane mūrdhagatam³
15 utpadyata iti.

tathā cōktam :

svayam̄ pāpa-nivṛttasya dān'ādyesu sthitasya ca
taylor niyojanā 'nyeṣām̄ varṇa-vādānukūlate || (36)
mūrdhagam̄. iti.

20 evam̄ satyesu yāvad bodhisattva-nyāmāvakraṇtau sattva-
paripācane⁽¹⁾ ca sthitvā 'nyeṣām̄ api tatra samādāpanena tad-
varṇa-vādinā tat-samanujñena ca bhavitavyam̄ | tasyāivam̄
spṛhayata evam̄ śikṣamāṇasyānāvaraṇam̄ rūpam̄ yāvad dharma-
sthitir anāvaraṇā bhaviṣyatīti ||

25 kṣāntim adhikṛty' āha : evam̄ satyesu yāvad bodhisattva-nyāmāvakraṇtāv iti.
yathā mūrdha⁴-sva⁵-parādhishṭhāna-bheden' ālambanākāra-bhedo vyākhyātas tathā

(1) yāvad bodhisattvanyāmavakraṇtau sāttva-paripācane ity yatra, ga° pustake
yāvad bodhisattva-paripācane iti pāṭho 'sti |

1. °ttau te tu C. 2. mthun-pa dān dgah-bar byed-pa-rnams-kyis. 3. °mūddha-
rāgām P. 4. °rdhasu T; rtse-mohi gnas-skabs-su. 5. sukha PC. bdag.

duḥkh'ādi-satya-catuṣṭayam¹, prathama-phal'ādikam, pramudit'ādi-bhūmim ca sva-
yam parijānato 'nyeṣām ca tatraiva samādāpan'ādibhir ākārair ālambane kṣa-
ntir utpadyata ity arthaḥ.

tathā cōktam :

sva-par'ādhāram satya-jñānam tathā kṣamā | iti. 5

agradharmān adhikṛty' āha : *sattva-paripācana* ity-ādi. *tatrānāvaraṇam*
rūpaṁ bodhisattvābhijñ'ādi, *saddharma²-sthitir* buddhatvam.

idam uktam syāt : svayam sattva-paripācan'ādau sthitasyānyeṣām api tatra
samādāpan'ādibhir ākārair ālambane 'gradharmā bhavantīti.

tathā cōktam :

10

tathā 'gradharmā vijñeyāḥ sattvānām pācan'ādibhiḥ || iti. (37)

[Tib. 246^b] etāni punar nirvedhabhāgīyāni mṛdu-madhyādhimātra-bhedāt
pratyekam trividhāni bhavanti. tatra : mṛd'ūṣmagatam sama-maitra-cittābhyaṁ
tadātve parāviheṭhanām upādāya, madhyam hit'ādi-citta-trayen' āyat�ām para-
hit'āśayatām upādāya, adhimātram mātr'ādi-cittōtpādena tadātve e' āyat�ām ca 15
pareṣām iṣṭōpasamhāra-kāmatām upādā(P. 190^b)ya nirdiṣṭam. mṛdu-mūrdhaga-
tam pāpa-nivṛttau sva-para-niyojanenānyeṣām duḥkha-hetu-nivṛtti-kāmatām
upādāya, madhyam dān'ādau sva-para-sthāpanenānyeṣām sukha-hetu-saṃniyogā-
bhilāśitām upādāya, adhimātram dvividhā-pratītyasamutpāda-bhāvanāyām ātma-
para-pravartanenānyeṣām sukha-duḥkha-viparyāsa-prahāṇābhiprāyatām upādā- 20
yōktam. mṛdvī madhyā 'dhimātrā ca kṣāntir yathākramam evam satyeṣu yāvad
bodhisattva-nyāmāvkrāntāv ity anenānyeṣām ārya-mārgे prathama-phal'ādau
buddhatve ca niyoktu-kāmatām upādāyōktam. kiṁ tv adhimātrā kṣāntir aneka-
kṣāṇikī grāhyā. mṛdu-madhyādhimātrās tv agradharmā yathāsaṃkhyam pareṣām
aviśeṣena yāna-traye paripācanāya viśeṣena bodhisattva-mārgē niyojanāya sarva- 25
sampat-prakarṣa-niṣṭhā'dhiṣṭhāna-kāmatām upādāya sattva-paripācanāvaraṇa-
rūpa-saddharma-sthiti-vacanenōktāḥ.

yad uktam Abhidharmakoṣe yathā 'dhimātrā kṣāntir eka-kṣāṇikī tathā 'gra-
dharmā [Tib. 247^a] iti³ tat svārthādhikārāt. iha tu parārthādhiṣṭhānānām mṛdu-
madhyādhimātra-bhedo vyākhyātāḥ. parārtha-parasya⁴ tāratamyāvasthā-sambha- 30

1. °ya PT. 2. sarva-dharma PT. 3. Tib. renders this passage as a half-verse.
cf. 阿毘達磨俱舍論第二十三 (正藏二九 119^b). 4. °rthasya PT.

vād iti na tenēdam virudhyate.

pratyabhisamayaṁ kasmān nirvedhabhāgīy'ādi-nirdeśa iti cet. ucyate : sarv'ākāra-mārga-vastu-vibhāvanā-bhedenā yathākramam̄ sarv'ākārajñat'ādi-trividhe 'bhisamaye laukika¹nirvedhabhāgīya-pūrvā¹-lokottara-darśana-bhāvanā-mārgādhigamah. sarv'ākārābhisaṁbodh'ādau tu trividhe 'bhisamaye bhāvanōttarōttarāvasthā²-(P. 191^a)viśeṣena sarv'ākāra-viśeṣa-mārga-samgrhītam̄ jñānam anāsram vam mṛdu-madhyādhimātra-kramenōtpadyata iti.

sakṛd-utpatti-nirāsāya nirvedhabhāgīy'ādi-vyapadeśo 'bhihitā iti kecit.

Āryāśṭasāhasrikāyām̄ prajñāpāramitāyām̄ tathatā-parivarto
10 nāma śodaśah || 339 ||

Abhisamayālāmkār'ālokāyām̄ Prajñāpāramitā-vyākhyāyām̄ tathatā-parivarto nāma śodaśah³.

1 ... 1. °gīyādhigama-p° C, °gīyādhigama-pūrvako T, om. P, nes-par ḥbyed-paḥi cha dañ mthun-pa sñon-du ḥgro-bas. 2. °nōttarovasthā P. 3. 362 T.